

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
BURSA EKONOMİSİNİN FİNANSMANINDA
PARA VAKIFLARININ YERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammet AYDOĞAN

BURSA – 2018

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
BURSA EKONOMİSİNİN FİNANSMANINDA
PARA VAKIFLARININ YERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammet AYDOĞAN

Danışman Öğretim Üyesi:
Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

BURSA – 2018

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 701322002 numaralı Muhammet AYDOĞAN'nın hazırladığı "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa Ekonomisinin Finansmanında Para Vakıflarının Yeri" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/08/2018 günü 13:00 – 15:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..... (başarılı/~~başarısız~~) olduğuna ..... (oybirliği/~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ
Uludağ Üniversitesi
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Mefail HIZLI
Uludağ Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ
İstanbul Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

28/08/2018

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA**

Tarih: 07/08/2018

Tez Başlığı /Konusu: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa Ekonomisinin Finansmanında Para Vakıflarının Yeri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 75 sayfalık kısmına ilişkin, 07/08/2018 tarihinde şahsım tarafından *turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11'dir.

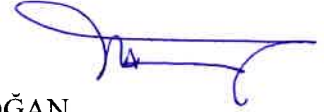
Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

07.08.2018

Muhammet AYDOĞAN

Adı Soyadı : Muhammet AYDOĞAN
Öğrenci No : 701322002
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Programı : Yüksek Lisans Programı
Statüsü : Yüksek Lisans Öğrencisi

Prof. Dr. M. Asım Yavaşlıoğlu

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa Ekonomisinin Finansmanında Para Vakıflarının Yeri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

02.08.2018

Muhammet AYDOĞAN

Adı Soyadı : Muhammet AYDOĞAN
Öğrenci No : 701322002
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Programı : Yüksek Lisans Programı
Statüsü : Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Muhammet AYDOĞAN
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi+65
Mezuniyet Tarihi : ... /... / 20....
Tez Danışmanı : Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BURSA EKONOMİSİNİN FİNANSMANINDA PARA VAKIFLARININ YERİ

Osmanlı Devleti'nde vakıf müessesesi sosyal ve iktisadi olarak önemli roller üstlenmiştir. Şehirlerin manevi, ictimai ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla kurulan vakıflar, toplumun ihtiyaçlarını karşıladıkça rağbet görmüş ve zamanla sayıları artmıştır. Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı Devleti'nde toplumun ekonomik faaliyetleri üzerinde menkul vakıfları olan para vakıfları etkili olmuştur. Para vakıflarından kullandırılan kredilerle, halkın finansman ihtiyacı karşılanmıştır. Osmanlı'nın duraklama dönemi olarak gösterilen 18. yüzyılda artan savaş harcamaları ve kaybedilen savaşlar sonucunda ödenmesine mecbur bırakılan tazminatlar nedeniyle devlet ekonomik bir darboğaza girmiş ve bu ekonomik darboğazdan imparatorluğun şehirleri de olumsuz yönde etkilemiştir. Çalışmamızda 18. yüzyılda Osmanlı'da ekonomik darboğazın Bursa eyaletinde yaşayan halka yansımaları ve farklı meslek gruplarına etkileri analiz edilecektir. Yaşanan dönemde Osmanlı'nın farklı devletlerle yaşadığı siyasi ve iktisadi olayların Bursa ekonomisine etkisi, para vakıfları özelinde tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Vakıf, Para Vakıfları, XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı Ekonomisi, XVIII. Yüzyıl'da Bursa Ekonomisi

ABSTRACT

Name and Surname : Muhammet AYDOĞAN
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Islamic History and Arts
Degree Awarded : Master
Page Number : xi+65
Degree Date : ... / ... / 20....
Supervisor : Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

THE PLACE OF CASH WAQFS IN THE FINANCING OF THE BURSA ECONOMY IN THE SECOND HALF OF THE 18th CENTURY

In the Ottoman Empire, "Waqfs" played significant economic and social roles. Established to respond to the spiritual, conventional and economic needs of the cities, the Waqfs were in demand when the needs of the society were met and their numbers increased over time. Cash waqfs that are securities foundations on the economic structure of the Ottoman State, which is a waqf civilization, have an important place. With the loans extended from the cash waqfs, the financing needs of the people were met. As a result of increased war expenditures in the 18th century, which was shown as the Ottoman stagnation period, and due to the reparations forced to pay as a result of the lost wars, the state entered an economic culmination and the cities of the empire affected negatively from this economic downturn. In this work, reflections of the economic downturn in the Ottoman Empire in the 18th century to the people living in the province of Bursa and the effects on different professions will be analysed. The effect of the political and economic events of the Ottoman Empire in different periods on the Bursa economy will be discussed in the context of cash waqfs.

Keywords: Waqfs, Cash Waqfs, Ottoman in the 18th century, Bursa Economy in the 18th century

ÖNSÖZ

Para vakıfları ile ilk karşılaşmam Uludağ Üniversitesi'nde İslam Tarihi alanında yüksek lisans yapmaya başladığımda olmuştu. Osmanlı Şeyhülislamlarından Ebusuud Efendi üzerine yaptığım okumalar sırasında, Ebusuud Efendi'nin para vakıfları üzerine verdiği fetvalar dikkatimi çekti. Yaptığım araştırmalar sırasında vakıfların bir kredi kurumu olarak kullanıldığını gördüm. Lisans eğitimimi ekonomi üzerine bitirmiş olmam nedeniyle böyle bir kurumun Osmanlı'da nasıl bir işlevi olduğu konusu üzerinde düşünmeye başladım. Zihnimde bankacılık sisteminin Osmanlı'da neden uygulanmadığı düşüncesi dolaşırken para vakıfları kurumuyla karşılaşmam, bu konuda araştırma yapmam gerektiği düşüncesini bende oluşturdu.

İslam tarihi ve ekonomi gibi birbirini tamamlayan iki farklı disiplin üzerinde duran tezim, Osmanlı'da vakıfların ekonomiye etkisi üzerine küçük de olsa bir katkı sağlama düşüncesiyle hazırlanmıştır.

Bu güne kadar üzerimde büyük emekleri bulunan değerli hocam M. İlyas Bozkurt'a, bu tezi hazırlarken yaptığı katkılarla tezime yön veren danışman hocam Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız'a hassaten teşekkür ederim. Haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme ve kıymetli eşime şükranlarımı sunarım.

Çalışmamızın alana bir nebze de olsa ışık tutması bizi son derece mutlu edecektir.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	v
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
TABLolar	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF ve PARA VAKIFLARI

1. VAKIF VE TARİHİ GELİŞİMİ	3
2. PARA VAKIFLARI VE İŞLETİM YÖNTEMİ	6
2.1. PARA VAKIFLARI VE GÜNÜMÜZ BANKALARI	8

İKİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN EKONOMİSİ

1. EKONOMİK DURUM	9
1.1. DEVLETİN EKONOMİ POLİTİKASI	9
1.2. DEVLETİN EKONOMİ POLİTİKASI UYGULAMALARI.....	15
1.2.1. Kapitülasyonlar	15
1.2.2. Malikâne Sistemi	16
1.2.3. Esham Sistemi	17
1.2.4. Vakıf Sistemi	17
1.3. DEVLETİN EKONOMİSİNİN FİNANSMAN DURUMU	19
2. XVIII. YÜZYILDA BURSA'NİN TİCARET VE ÜRETİM MERKEZİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ.....	24
2.1. FİZİKİ DURUM.....	24
2.2. NÜFUS	26
2.3. İDARİ DURUM	26
2.4. İKTİSADİ VE İÇTİMAİ DURUM.....	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARA VAKIFLARININ BURSA EKONOMİSİNE KATKISI

1.	18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BURSA PARA VAKIFLARININ SERMAYELERİ.....	32
2.	FİNANSMAN KURUMU OLARAK PARA VAKIFLARI.....	36
2.1.	FİNANSE EDİLEN SEKTÖRLER.....	39
2.1.1.	Askerî Sınıf.....	41
2.1.2.	Esnaf ve Tüccarlar	44
2.1.2.1.	Üretim Yapan Meslek Grupları.....	45
2.1.2.2.	Hizmet Üreten Meslek Grupları.....	50
3.	18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BURSA PARA VAKIFLARININ MESÂRİF VE VEZÂİF GİDERLERİ.....	57
3.1.	MESÂRİF.....	58
3.1.1.	Avarız Vergisi Ödemeleri.....	59
3.1.2.	İdari Masraflar ve Kira Harcamaları.....	60
3.1.3.	Bakım ve Onarım Harcamaları	60
3.1.4.	Aydınlatma Harcamaları.....	61
3.1.5.	Sosyal Yardım Harcamaları.....	62
3.1.6.	Diğer Harcamalar.....	63
3.2.	VEZÂİF.....	65
3.2.1.	Dini Hizmet Görevlileri.....	66
3.2.2.	Eğitim-Öğretim Görevlileri	68
3.2.3.	İdari Hizmet Görevlileri	69
3.2.4.	Genel Hizmet Görevlileri	69
	SONUÇ.....	71
	KAYNAKÇA	75

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.yer.	adı geçen yer
b.	baskı
bkz.	bakınız
ev.	Çeviren
der.	derleyen
DİA	Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	hazırlayan
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
KBY	Kültür Bakanlığı Yayını
neşr.	neşreden
s.	sayfa numarası
S.	sayı
ss.	sayfadan sayfaya
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzerleri
vd.	ve diğerleri

TABLOLAR

Tablo 1. 1700-1788 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Gelir ve Giderleri	13
Tablo 2. 1690-1808 Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Kuruş ve Kur Değerleri..	24
Tablo 3. 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa'da Bulunan Vakıfların Karşılaştırması ..	34
Tablo 4. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Mesleklerin Karşılaştırılması	40
Tablo 5. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Askerî Meslekler	41
Tablo 6. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Esnaf ve Tüccarların Karşılaştırılması	44
Tablo 7. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Üretim Yapan Meslekler	45
Tablo 8. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Tekstil Sektörü Meslekleri.....	48
Tablo 9. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Kabiliyet Gerektiren Hizmet Meslekleri	51
Tablo 10. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Ticaret Sektörü Meslekleri.....	53
Tablo 11. 18. Yüzyılda Bazı Gıda Ürünü Fiyatlarının Karşılaştırılması	55
Tablo 12. 1790-1791 Yılı Para Vakıflarının Gelir ve Giderleri.....	58
Tablo 13. 1790-1791 Yılı Para Vakıflarının Mesârif Harcamaları.....	58
Tablo 14. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının İdari ve Kira Harcamaları.....	60
Tablo 15. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Bakım ve Onarım Harcamaları.....	61
Tablo 16. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Aydınlatma Harcamaları.....	61
Tablo 17. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Sosyal Yardım Harcamaları.....	62
Tablo 18. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Diğer Harcamaları.....	63
Tablo 19. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Vezâif Harcamaları.....	65
Tablo 20. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Dini Hizmet Görevli Harcamaları..	66
Tablo 21. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Eğitim Görevlisi Harcamaları.....	68
Tablo 22. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının İdari Görevli Harcamaları.....	69
Tablo 23. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Genel Görevli Harcamaları.....	70

GİRİŞ

Vakıf kurumunun kökeninin nereye kadar uzandığı kesin olarak bilinmiyorsa da tarih boyunca İslam toplumunun ekonomik, iktisadi ve siyasi hayatında önemli bir yer işgal ettiği bir vakıdır. Vakıfların Hz. Peygamber'den bu güne yardımlaşma ve dayanışma işlevleri yanında ve ekonomik fonksiyonları da olmuştur. Nitekim Osmanlı İmparatorluğun hükmettiği hemen her yerde, özellikle Balkan topraklarında kurulan vakıflar sayesinde Osmanlı bir vakıf medeniyeti haline gelmiştir. Osmanlı toplumunda vakıfların yaygın olması toplumda hayrat ve hasenat anlayışının hakim olmasından kaynaklanmıştır. Kendisinden sonra ismini yaşatma gibi psikolojik kaygılar, itibar sahibi olma ve servetini müsadereeden koruma gibi düşünce ve duyguların da vakıf kurucuları üzerinde etkisi söz konusudur.¹

Hayatın hemen her alanında farklı roller üstlenen vakıflar, ekonomik hayatı da doğrudan ve dolaylı şekilde etkilemişlerdir. Vakıf, Osmanlı toplum hayatında tımar sisteminden sonra en değerli sosyo-ekonomik bir kurum olmuştur.²

Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatlarında tutulan sicil kayıtları, devletin idari, ekonomik ve sosyolojik yapısı hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Osmanlı vakfiyeleri hakkında günümüze kadar birçok çalışma yapılmış ve vakıf müesseseleri hakkında şekil ve muhteva açısından temel bilgilere ulaşılmıştır. Ancak bu müesseselerin topluma sağladığı sosyal ve ekonomik faydaların ortaya konulması noktasında hâlâ hususî incelemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada 18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa ekonomisine para vakıflarının katkısı analiz edilecektir. Bursa'nın ekonomik hayatına dair daha önce yapılan çalışmalar bulunmaktadır.³ Bu çalışmalar, inceledikleri dönemlerde Bursa'nın sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgiler vermektedir.

¹ Bahaeddin Yediyıldız, *XIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK, 2003, ss. 10-14.

² Mehmet Bulut, Cem Korkut, "Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri", *Adam Akademi Dergisi*, C. 7, S. 2, ss. 167-194. Doi: 10.31679/adamakademi.356273. s.167.

³ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo - Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004.; Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Odtü Gelişme Dergisi*, 1979 Özel Sayısı, 1979, ss. 1-63.; M. Asım Yediyıldız, *Şeriye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo - Ekonomik Yapısı (1655-1658)*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.; Murat Çizakça, "Cash Waqfs of Bursa, 1553-1823", *Journal of The Economic and Social of the Orient*, C. 38, S.3, Leden, 1995, ss.313-354.; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Ankara: TTK, 2014.

Çalışmamızın ana kaynağını Bursa şer'iyeye sicilleri arasında yer alan Vakıf muhasebe defterleri oluşturmaktadır. Bu kayıtları kullanarak Murat Çizakça ve Cafer Çiftçi, Bursa'daki para vakıfları üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Her iki isimde çalışmalarını oluştururken Bursa muhasebe kayıtlarını kullandığı düşünüldüğünde yeni bir çalışmaya ihtiyaç olmadığı düşünülebilir. Ancak bu kayıtların ekonomik sıkıntılarının yaşandığı 18. Yüzyılda halkın ihtiyaç duyduğu krediyi nereden karşıladığı ve vakıfların bu konuda ne tür rol oynadığı bakımından sorgulanmadığı görülmektedir. İşte bu çalışma, muhasebe defterlerinin verilerinden hareketle para vakıflarının bursa ekonomisine katkısını anlamaya çalışacaktır.

Konunun ele alındığı dönemin belirlenmesinde incelenen vakıf muhasebe defterinin tutulduğu tarih belirleyici olmuştur. Bu defter, Ahmet Yılmaz'ın yüksek lisans tezi olarak hazırladığı B-240 Numaralı Bursa Mahkeme Defteri'dir. O defterdeki verilerin bir kısmını tasnif edip çalışmasını defterin latince harflerle transkripesine tahsis etmiştir. Biz ise defterdeki verileri bir başka açıdan ve tamamen ondan farklı olarak ele aldık ve Para vakıflarının 1790-1791 yılında Bursa ekonomisine ne türlü etki ettiğini araştırdık.

Bursa para vakıflarının etkisini analiz eden bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de vakfın mahiyeti üzerinde kısaca durulmuştur. İkinci Bölüm'de 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda sosyo-ekonomik durumu ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm'de ise 18. Yüzyılın ikinci yarısında para vakıflarının Bursa ekonomik hayatına etkileri incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF ve PARA VAKIFLARI

Tezimizin ana konusunu teşkil eden para vakıflarının Bursa ekonomisine yaptığı katkıyı anlayabilmek için öncelikle vakfın ne olduğunu, hangi vakıf türlerinin bulunduğu ve vakfın tarihi gelişimini kısaca izah etmek uygun olacaktır.

1. VAKIF VE TARİHİ GELİŞİMİ

Vakıf müessesini anlamak için vakfın insanların zihninde nasıl bir karşılık bulunduğunu izah etmemiz gerekir. Ayrıntısına⁴ girmeden konuya açıklık getirmek bakımından vakfi kısaca şöyle tanımlayabiliriz. Arapça bir kelime olarak vakıf sözcüğü lügatte “durmak, durdurmak, alıkoymak” manalarına gelmektedir.⁵ Vakıf bir açıdan “hukuki bir işlemle kurulan ve İslam medeniyetinin önemli kurumlarından birini teşkil eden hayır müessesesi” olarak tarif edilmektedir.⁶

İslam hukukunda vakıf, bir kişinin bir mülkünü kendi mülkünden çıkartarak Allah’ın mülkü olarak addedip hayrî bir gayeye ebediyen tahsis etmesidir.⁷ Burada mal, vakfedenin mülkiyetinden çıkar ve Allah’ın mülkü haline gelir. Böyle bir malın yönetimi artık vakıfnamedeki şartlara ve genel esaslara göre olur. Aynı zamanda vakıf dini, iktisadi ve kültürel boyutları olan bir müessesedir.⁸

Bahaeddin Yediyıldız vakfi şöyle tarif etmektedir: “Vakıf hukuki bir akittir. Bu akitte kişi normal olarak Allah’a yakın olma gayesiyle –bazen gizli bir şekilde başka gayeler güderek- menkul veya gayrimenkul –bunlar bazen hususi mülkiyete dönüştürülmüş mirî arazilerdir- bir veya daha fazla mülkünü dini, hayrî ve sosyal bir

---

⁴ Ayrıntılı vakıf tanımları için bkz. Hacı Mehmet Günay, *Vakıf, DİA*, İstanbul: İSAM, 2012, C. 42, ss. 479-486, s. 475-476.

⁵ Bahaeddin Yediyıldız, a.g.e, s.8.

⁶ Günay, a.g.e, s. 475.

⁷ Mehmet Bayartan, *Osmanlı Sisteminde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler*, Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi, C.X-1, İstanbul, 2008, s. 157.

⁸ Bahaeddin Yediyıldız, a.g.e, s.8.

gayeye tamamen tahsis eder. Bu gayenin derhal ve mutlak bir tarzda gerçekleşmesi zaruri değildir.”⁹

İslam hukuk literatüründe bir malı yukarıda zikredildiği üzere hayrî ve dini bir gayeye vakfeden kişiye vâkîf, vakfedilen mala mevkuf, vakıftan faydalanacak kişiye mevkûfün aleyh, vakfın nasıl idare edileceğini, nelerin vakfedildiğini ve vakfın hangi hukuki işlemle kurulduğunu gösteren belgeye de vakfiye yada vakıfnâme denilir.¹⁰

Vakfın meşru olabilmesi için vâkîfın vakfettiği malın kendi mülkü olması şarttır.¹¹ Aynı zamanda vakfetmenin hür bir iradeye dayanması gerekir. Vâkîf, vakıf kurulduktan sonra akdinden dönemez, vakfedilen mal hiçbir biçimde satılamaz ve rehin alınamaz.¹² Bazı mezheplerde farklı bir takım değerlendirmeler olsa da Hanefî uleması bu görüşü benimsemiştir ve genel olarak Osmanlı uygulaması da bu yöndedir.¹³

İslam hukuku ve Osmanlı uygulamasında vakıflar dini, sosyal ve ekonomik faaliyetler açısından sınıflandırılmıştır.¹⁴ Bu bölümde biz yalnızca çalışmamızı ilgilendiren vakıfları, mevkuf açısından çeşitlerini kısaca belirterek para vakıflarının ne olduğunu ve nasıl bir temele dayandığını özet olarak ifade edeceğiz. Vakıflar bu bakımdan ele alındığında iki türlü vakfın olduğunu görüyoruz. Bunlar menkullerin ve gayrimenkullerin vakfidir ki, vakfın akarlarını oluşturmaktadır. Ev, arsa ve bina türü yapılar gayrimenkul vakıflarını¹⁵ teşkil ederken, para vakıfları menkul vakıflar¹⁶ statüsündedir.

Gayrimenkul vakıflar üzerinde İslam hukukunda bir tartışma söz konusu değildir. Ancak menkul yani para vakıfları ulema arasında tartışılmış, bazıları bu tür vakfa

---

⁹ a.g.e, s.14.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, a.g.e., s. 476-477; Ömer Hilmi Efendi. *İthaf-ül ahlaf fi ahkam-il evkaf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1977, 53. Mesele.

¹¹ Hamdi Döndüren, “İslam'da Para Vakfı”, *Altınoluk Dergisi*, S.53, İstanbul, 1990, s. 18.

¹² Ahmet Hamdi Furat, “İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.27, 2012, ss. 61-84, s. 72.

¹³ Döndüren, “İslam'da Para Vakfı”, s.18.

¹⁴ Osmanlı'da vakıflar, menkul ve gayrimenkul oluşu bakımından, mahiyeti bakımından, mülkiyeti bakımından, idaresi bakımından ve kiraya verilmesi bakımından sınıflandırılmıştır. Tafsilatlı bilgi için Bkz. Bahattin Yediyıldız, a.g.e, s.14; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, s. 200 vd.

¹⁵ Döndüren, “İslam'da Para Vakfı”, s.18.

¹⁶ Günay, a.g.e., s. 477.

olumsuz bakmıştır.¹⁷ 15. yüzyılın başında yapılan bu tartışmanın gerisinde vakfın sermayesinin devamlı olması prensibi yatmaktadır. Zira paranın devamlı olma özelliğinin bulunmaması bazı ulemayı olumsuz bakmaya itmiştir. Fakat belli şartlarda¹⁸ Hanefi uleması bu vakıf türünü de meşru saymışlardır.¹⁹ Osmanlı'nın uygulaması da bu yöndedir. Burada biz bu tartışmaya girmeyeceğiz. Ancak şunu söyleyebiliriz ki para vakıfları, Osmanlı'da sosyal bir ihtiyaca binaen doğmuş ve zamanla önemli hale gelmiştir.

Osmanlılar'da para vakıflarını İslam fihri bakımından ilk ele alan Molla Hüsrev (ö.885/1480)'dir ve paranın vakfını Hanefi mezhebi fakihlerinden İmam Züfer (ö.158/774)'in talebesi Ensâri'ye (ö.215/830) dayanarak caiz görmüştür.²⁰ 16. yüzyılda meşruyet tartışması devam etmiş, Anadolu Kazaskeri Çivizade Muhyiddin Mehmet Efendi karşı çıkmış²¹ ve onun çabasıyla 1545-1547 yılları arasında para vakıfları yasaklanmıştır. Ancak Çivizâde'nin vefatından sonra şeyhülislam olan Ebussuud Efendi para vakıflarını caiz görmüş²² ve cumhuriyet dönemine kadar onun görüşü istikametinde uygulanmıştır.²³

Netice olarak para vakıfları şartların zorlaması sonucunda caiz görülmüş ve yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Osmanlı vakıf uygulaması gözden geçirildiğinde para vakıflarının toplum tarafından benimsendiği görülmektedir.

---

¹⁷ İsmail Kurt, *Nazari Ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s.21-22.

¹⁸ Menkul malların vakfının istisna tutulduğu üç husus şu şekildedir: a) Menkul malların nakli gayr-i menkule tabi olarak vakfedilebilir. Arsa ile birlikte binanın, arazi ile birlikte bazı hayvanların ve tarım aletlerinin vakfi gibi. b) İmamı Ebu Yusuf'a göre akara tâbi olmasa da hadisi şerifte vakıf yapılabileceğini dair ifade bulunmasından dolayı silâh ve at gibi savaş araçlarının vakfi caiz görülmüştür. c) İmam Muhammed'e göre bir bölgede örf ve teamül gereği vakfedilmesi uygun olan mushaf, kitap, cenaze aletleri, mutfak eşyaları, dirhem (nakit para) gibi eşyaların vakfedilmesi câiz görülmüştür.

¹⁹ Döndüren, "İslam'da Para Vakfi", s.18.

²⁰ Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 7-8, 2015, ss. 33-58, s. 41.

²¹ Hamdi Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016, s. 180.

²² Okur, a.g.e., ss. 46-49.

²³ Tahsin Özcan, "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıfları İle İlgili Mektupları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul, 1999, ss. 125-155, s. 125-126.

Osmanlı'da halkın en önemli finans kaynaklarından birisi olan para vakıflarını anlayabilmek için, para vakıflarının tarihi gelişimini ve kredi verirken hangi usulleri kullandıklarını bilmemiz gerekir.

2. PARA VAKIFLARI VE İŞLETİM YÖNTEMİ

Para vakıflarının ortaya çıkışı oldukça eskilere dayanmaktadır. Osmanlılar bu kurumu daha ziyade ihtiyaç duyulan finans açığını gidermek amacıyla kullanmış ve yaygınlaştırmıştır.²⁴ Osmanlı'da bilinen ilk para vakfı 1423'te kurulmuş olan Hacı Muslihüddin (Semman) bin Halil Vakfı'dır.²⁵

Para vakıfları genel vakıf anlayışına uygun bir şekilde kurulan menkul vakıflardır. Vakıf tarafından bağışlan paralar yıllık belli bir rıbh / kârla işletilir ve elde edilen gelir vakfiyede belirlenen gayelere sarfedilir. Vakıflar sahip oldukları asl-ı malı karz-ı hasen, muamele-i şeriyye, 'ine satışı, bey' bi'l-istiğlâl ve bey' bi'l-vefa usulüyle işletir.²⁶ Böylece para vakıfları İslam'ın faiz yasağını çiğnemekten kurtularak yaptıkları işlemleri meşru hale getirirler.

Yukarıdaki uygulamalardan biri olan muamele-i şer'iyye, halkın nakit ihtiyacını şer'i hukuka uygun olarak karşılamak için geliştirilen bir sistemdir. Aslında bu uygulama faiz yasağından kaçmak için başvurulmuş bir şer-i çözüm, eski tabiriyle bir hile-i şer'iyyedir.²⁷ Bu uygulamaya aynı zamanda kısaca muamele veya murabaha-i mer'iyye denildiği de olmuştur.²⁸

²⁴ N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, C. IX, 1969, s. 39-56.

²⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*, No: 508, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952. s.272-273.

²⁶ Erhan Yavuz, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.86.

²⁷ Muamele-i şeriyyenin yapılış şekillerini izah eden Akifzade'nin izahına göre; bir kişi diğer bir şahıstan 100 kuruş borç talebinde bulunur. Borç verecek kişi 100 kuruş verdikten sonra bir malını da 15 kuruşa borç alan şahsa bir yıl vadeyle satar. Borç alan kişi aldığı malı üçüncü bir şahıs aracılığıyla geri hibe eder. İşlem sonunda mal borç veren şahsa geri dönerken, bir yıl sonunda 15 kuruş kârla verdiği borcu 115 kuruş olarak geri alır.

²⁸ Bulut, Korkut, a.g.e., s. 155-176.

Muamele-i şer'iyye'nin bir türü olan 'ine satışına gelince bu akitte, bir kimse malını vadeli olarak satar ve aynı malı daha az bir fiyatla geriye alır.²⁹ Para vakıflarından yararlanmanın bir diğer biçimi Osmanlı'da sicillerinde örneklerine rastladığımız kefil ve rehin göstererek karz-ı hasen yani borç verme şeklidir.³⁰ Burada bir kazanç amacı güdülmemektedir.

Bey' bi'l-istiğlâl ve bey' bi'l-vefa ise kişinin sahip olduğu bir malı para vakfına bırakarak borç para bulma usulüdür. Ancak bey' bi'l-istiğlâl'de vakfa bir gayri menkulünü rehin göstermek zorundadır. Bu usule göre borç alan kişi vakfa bir malını satar, vakıf satın aldığı malı borçluya borcunu ödeyinceye kadar kiraya vererek gelirinden faydalanma hakkına sahip olur. *Mecelle*'de bu satış biçimi, bir malın gelirinden faydalanmak üzere bizzat satıcısına kiralama işlemi olarak tanımlanmıştır. Bey' bi'l-vefa'da ise bir malı satın alan kişi satın aldığı malı geri vermek şartıyla bu malı ya bizzat kullanma ya da kiraya vererek gelirinden faydalanma hakkına sahip olmaktadır.³¹

Osmanlılar'da genel uygulama muamele-i şeriyye usulüdür ki, buna göre vakfin asıl sermayesini teşkil eden ve asl-ı mal denilen para, krediye ihtiyaç duyan kimselere muayyen bir süreyle ve belli bir rıbh / kârla verilir. Bunun karşılığında krediyi alan kişi bir gayrimenkulünü ipotek olarak bırakır. Sürenin bitiminde krediyi kullanan aldığı parayı genelde %10-12 rıbh / kârla vakfa geri ödemek zorundadır.³² Örneğin yukarıda zikredilen Muslihüddin (Semman) bin Halil Vakfı'nın sermayesinde bulunan 10.000 akçenin yıllık geliri 1000 akçe yani %10 olarak verilmesi vakfiyesinde belirtilmiştir.³³

Para vakıfları, genelde ülkenin, özelde şehirlerin ekonomisinde önemli etkisi olduğu görülmektedir. Hakikaten yapılan araştırmalar para vakıflarının Osmanlı

---

²⁹ Bu satışın nasıl yapıldığını hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Kaya, Muhammed Emin Durmuş, İsmail Bektaş, Arif Akkaya, "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", *International Journal Of Islamic Economics And Finance Studies*, C.III, S.3, 2017, ss.50-63, s. 53.

³⁰ H. Yunus Apaydın, *Karz, DİA*, İstanbul: İSAM, 2012, C. 42, ss. 520-525, s.520.

³¹ Abdulaziz Bayındır, *Bey' bi'l-vefâ*, DİA, İstanbul: İSAM, 1992, C. 6, ss.20-22, s.22.

³² İmber *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 157.

³³ Gökbilgin, a.g.e., s.272-273.

ekonomisine dolaylı ve doğrudan katkı sağladığını ve bazı sektörlerin ve halkın kredi ihtiyacını temin ettiğini ortaya koymaktadır.³⁴

2.1. PARA VAKIFLARI VE GÜNÜMÜZ BANKALARI

Osmanlılarda para vakıflarından toplumun hemen her kesiminden insanlar yararlanmıştı. Bu kurumun günümüzdeki bankalardan en önemli farkı tüzel bir kişiliğe sahip olmasının yanında elde edilen gelirin kişinin özel menfaatler için kullanılmamasıdır. Mevduat bankaları, topladığı mevduatların karşılığında faiz ödemesi yaptığı için sermayelerini artırmakta zorluk yaşamamaktadır, ancak para vakıfları bir veya birkaç kişinin bağışladığı paralarla sermayelerini artırabilmektedirler. Diğer bir fark ise verilen kredilerde serbest kâr oranı uygulanamaması ve sermayenin kârla artırılmamasıdır. Zira elde edilen kâr yıllık olarak hesaplanıp ilgili gayelere dağıtılmak zorundadır. Bütün bu unsurlar para vakıflarını günümüz bankalarından ayırmaktadır. Bunun nedeni de İslam'daki faiz yasağının dikkate alınmış olmasıdır.³⁵

Görüldüğü üzere Osmanlı'da para vakıfları üzerinden haksız ve aşırı kazançların önü tıkanılmış, kişisel menfaat teminine izin verilmemiştir. Bu sistemde büyük sermaye oluşumları mümkün olmasa da belli ölçüde ülkenin ekonomisi, hem emek olarak hem de üretim ve ticaret olarak desteklenmiştir. Para vakıf sistemi bahsettiğimiz özelliklerinden dolayı Osmanlı'da batıdaki kapitalist bir anlayışın gelişmesine fırsat vermemiştir.

Netice olarak para vakıflarında borçlanma maliyetleri bellidir ve bu oranlar değiştirilemez. Zira borçlanma oranları vakfiyeler ile tespit edilir. Bu oranın üst limiti de şer'an belirlenir. Dolayısıyla borçlanma oranı üzerinde bir istikrar ve belirlilik vardır. Bu özellikleri sebebiyle para vakıfları piyasa istikrarına katkıda bulunmuştur. Para vakıfları kredi verirken belli bir murabaha oranının üzerine çıkmadan girişimcilere finansman sağladığı gibi, yüksek faizle borç veren tefecilerin karşısında güçlü bir alternatif olmuştur.³⁶

---

³⁴ Bulut, Korkut, a.g.e., s. 155-176.

³⁵ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.116-117.

³⁶ Bulut, Korkut, a.g.e., s. 155-176.

İKİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN EKONOMİSİ

Para vakıflarının Bursa ekonomisine yaptığı katkıyı anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldaki ekonomik durumunu ve karşılaştığı sorunlara nasıl önlemler alarak ekonomik politikalar geliştirdiğini anlamamız gerekir. Ayrıca incelediğimiz para vakıfları Bursa şehri özelinde olduğu için, Bursa'nın şehir yapısını ve iktisadi hayatını da kısaca izah etmek uygun olacaktır.

1. EKONOMİK DURUM

18. yüzyıl Osmanlı Devleti ve ekonomisi için refah döneminin sona erdiği, gerileme ve çöküş sürecinin başladığı bir yüzyıldır. Ekonomik istikrarsızlıklar, taşış uygulamaları, ağır vergiler, büyük toprak kayıpları ve kapitülasyonlar bu yüzyılın önemli göstergeleridir. Karlofça, Pasarofça ve Küçük Kaynarca antlaşmalarıyla Osmanlı stratejik öneme sahip topraklarından bir kısmını kaybetmiştir. Karadeniz üzerindeki hâkimiyeti zayıflamış ve ticarete tekel olma özelliğini yitirmiştir.³⁷ İlk defa bu dönemde dış ülkelerden borç almak durumunda kalmıştır. Bu ağır şartlar içerisinde şehirlerde ticaret ve üretim yapan esnaf ve devlet bütçesi ciddi finansman açıkları vermeye başlamış, dünyadaki gelişmeleri takip edemez duruma düşmüştür.³⁸ Ülke yönetimi tüm bu gelişmeler karşısında yeterli ekonomi politikaları üretememiş ve ekonomi bir gerileme sürecine girmiştir.³⁹

1.1. DEVLETİN EKONOMİ POLİTİKASI

Osmanlı'da bugünkü anlamda bir ekonomi politikasından söz etmek pek mümkün değildir. Çünkü Osmanlı klasik devlet yapısı ve iktisadi kurumları, modern devletlerin izlediği bir politik anlayışa sahip değildir. Devlet genel olarak yürüttüğü ekonomik faaliyetlere göre politikalar oluşturmuştur. Osmanlı'nın ekonomik politikalarını siyasi,

³⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 198.

³⁸ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, s.142.

³⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005, s. 87.

dini ve askeri düşünceler etkilemiştir. Hatta bu düşüncelerin getirisi ekonomi alanında girift bir yapı oluşturmuştur.⁴⁰

Osmanlı'da devlet ekonomik anlamda neredeyse bütün faaliyetleri yönetmekteydi. Denetim noktasında zaman zaman devletin üst düzey idarecileri, hatta padişah dahi halkın arasına karışmakta, denetimlerde rol almaktaydı. Osmanlı geleneksel ekonomik görevleri yerine getirerek sosyal devletçi bir yapı ortaya koymaktaydı. Çünkü Osmanlı geniş topraklar üzerinde hakimiyet süren bir devlettir. Dönem itibarıyla, sınır güvenliğini sağlamak ve sefer halinde asker ihtiyacını karşılamak için sayısı azımsanmayacak bir miktarda, hazırda asker bulundurmak gerekiyordu. Asker ihtiyacının önemli bir kısmını tımar sistemiyle sağlamış ve devletin üzerindeki yükü azaltmış olsa bile, askeri harcamalar, bütçedeki gider kalemleri arasında önemli bir yer teşkil etmekteydi. Ayrıca Osmanlı içinde yer alan büyükşehirlerin işlerinin temini, yetişen ürünlerin taşınmasının zorluğu, ithalat ve ihracat mallarının ülke ihtiyaçlarına göre tespit ve temininin gerekliliği, ulaşım imkânlarının yetersizliği gibi sebepler, devleti ekonomiyi yönetmeye ve yönlendirmeye mecbur kılıyordu.⁴¹

Osmanlı piyasasında devlet eliyle yürütülen sıkı bir denetim olduğundan bahsedebiliriz. Üst düzey idarecilerin denetimlerde bulunuyor olması, Osmanlı'nın denetime verdiği önemin ve gösterdiği hassasiyetin bir belirtisidir. Osmanlı, iç piyasasında rekabet ortamının, kapitalizminin getirdiği ezici etkileri oluşturmasını istememiştir. Bunun önüne geçmeye çalışmakla beraber rekabetin sıfırlanmasını ve tekellerin oluşmasını da engellemek için çaba göstermiştir. Üretim, dağıtım ve tüketim için planlamalar yapılmış ve bu planlamalar ülkenin geneli düşünülerek gerçekleştirilmiştir.

Devletin önem verdiği bir başka konu da fiyat istikrarıdır. Fiyat istikrarı sağlanırsa sosyal refahın sağlanması kolaylaşacak ve ekonomik anlamda güven ortamı tesis edilecektir. Buna istinaden piyasada mal bolluğunun sağlanması için çaba harcanmıştır. Osmanlı, pazarda mal kıtlığı yaşanmaması için ithalatı kolaylaştırırken, ihracatı belli ölçü de engellemiştir.⁴² Aslında kapitülasyonların yapılması da bunu sağlamaktır.

---

⁴⁰ Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C.III, S.1, 1989, s. 175.

⁴¹ Şükrü Nişancı, "Osmanlı İktisat Zihniyeti", *Okumuş Adam*, İstanbul, Nisan 2002, s. 69.

⁴² Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 5.Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000, s. 308.

Kapitülasyonları tanıyan padişahlar, kendi iradeleri ile tanıdıkları hakları yine kendi iradeleriyle kaldırabileceklerini düşünmüşlerdir. Tanınan her kapitülasyonun ömrü, kapitülasyonu tanıyan padişahın ömrü kadar olarak kabul ediliyordu. Sonraki padişah ile tanınmış hakların, ayrıcalıkların yenilenmesi gerektiğine inanılıyordu. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi 18. yüzyılda sürekli hale getirilen bu yargı ve ticaret alanındaki imtiyazlar ilerleyen süreçte Osmanlı için ciddi problemler oluşturmuştur.

Osmanlı'nın, iç piyasadaki mal dolaşımının artışı yönündeki isteğin temelinde yatan fikir, bolluğun ucuzluğu getireceği düşüncesidir. Bir malın arzı ne kadar artarsa, esnaf ve tüccarların alım gücü artar. Ne kadar çok satıcı olursa o kadar rekabet ortaya çıkar. Artan rekabet malların fiyatlarını düşürür. Fiyat düşüşleri tüm mallarda gerçekleşirse ucuzluktan yararlanan halkın refah seviyesi artacaktır, diye düşünüyorlardı. Bolluğun ucuzluk getireceği düşüncesi bir ilke olarak benimsenmiş ve politikalar da bu yönde şekillenmiştir. Bu bağlamda ithalatın önünün açılmasının ve teşvik edilmesinin altında yatan sebep, ülke kaynaklarının ihtiyacı karşılayamaması ihtimalinin gerçekleşmesi halinde ithal mallar aracılığıyla aynı bolluk ve refahı devam ettirme maksadıdır.⁴³

Mehmet Genç'e göre 1500-1800 yılları arasında etkili olan, Osmanlı'nın ekonomik anlamda dünya görüşünün temelini oluşturan ilkeler üç başlık altında toplanabilir. Bunlar, işçilik, fiskalizm ve gelenekçiliktir.

İşçilik, devletin, üretici ile tüketici arasında kurulan dengede tüketiciden yana tavır aldığı bir ilkedir. İşçilik ilkesi yukarıda da ana hatlarına kısaca değindiğimiz gibi malların bolluğu ve ucuzluğunu amaçlayan bir ilkedir. Ekonominin tabiatı gereği üreticiler, tüccarlar ve sattığı mallardan en yüksek kârı en kolay yoldan elde etmek isterler. Bunun da yolu az bir malı yüksek paha satmaktan geçer. Yüksek kâr elde etmenin bir diğer yolu ise bol olan malı düşük kâr ile satıp, yüksek satış rakamlarına ulaşarak kazancı arttırmaktır. Ancak malın elde kalması riski karşısında üreticiler ağırlıklı olarak ilk yolu, yani az ama pahalı mal satarak yüksek kâr oranlarına ulaşma yolunu tercih etme eğilimi gösterirler. Buna mukabil tüketiciler ise mümkün olan en düşük fiyata, en kaliteli ürünü almak isterler.

---

⁴³ Metin Eriş, "Osmanlı Devleti'nde İktisadi Anlayışın Varlığı Üzerine", *Yeni Türkiye*, Osmanlı Özel Sayısı 2, Ekonomi ve Toplum, C. 6, S:32, Mart-Nisan 2000, s. 113.

İaşecilik ilkesiyle amaç insanların ihtiyaçlarını gidermektir. İnsanların ihtiyaçları verimli ve tatmin edici bir yolla giderilirse toplumun refah seviyesi artacaktır. İaşecilik ilkesiyle, üretilen mal ve hizmetlerin mümkün olduğu kadar arzının fazla olması, ulaşılabilecek en taban fiyattan satılması ve olabildiğince kaliteli, uzun ömürlü, dayanıklı olması, piyasada mal arzının yüksek tutulması amaçlanmaktadır.⁴⁴

Osmanlı iaşecilik ilkesinin bir getirisi olan, mal arzının çok olması, kaliteli olması ve düşük fiyatlı olması gereklerini yerine getirebilmek için denetim mekanizmasını sıkı tutmuştur. Bu noktada ithalat ve ihracat dengesine dikkat edilmiştir. Öncelikli amaç ülke dışından yabancı paraların ülke içinde kalmasını sağlamak değildir. İaşecilikte amaç ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ülke ihtiyaçlarını karşılamak için de ithalatın önü açılmış, kolaylaştırılmış, teşvik edilmiştir. Ülke ihtiyaçları karşılanmadan ihracat yapılmasına müsaade edilmemiştir. Öncelik iç piyasada mal arzına olan talebin giderilmesidir. İhtiyaçlar giderildikten sonra artan malın ihracatına müsaade edilmiştir. Bu da özel izinle yapılmıştır. Ayrıca ihracatta gümrük vergileri de ithalata nazaran yüksek tutulurdu. İaşecilik ilkesi görüldüğü üzere ihracatı kısıtlayan, ithalatı teşvik eden ve önünü açan bir ilkedir.⁴⁵

Gelenekçilik ilkesi mevcut olanı devam ettirmeye yönelik bir ilkedir. Gelenekçilik, mevcut dengeleri korumak, ticari ve ekonomik faaliyetlerin düzeninde oluşabilecek değişimlerin önüne geçmek, değişim ve farklılıkların oluşması halinde süreci eski haline doğru çevirmeye çalışmak olarak değerlendirilebilir. Denge esastır ve dengeyi korumak için değişimden kaçınmak elzemdir. Bu ilke iaşeciliğin de bir sonucudur. Dönem itibariyle üretim kapasitesi belli olan bir ülke içinde, sınırlı üretim imkânlarıyla, bütün bir halkın geçimini sağlamaya çalışan devlet idarecileri mevcut bulunan kendi kendini sürdürebilen, geçindirebilen sistemin dengesini bozmadan korumak ve devam ettirmek istemişlerdir. Dengenin bozulması, refah seviyesinin bozulmasına, kıtlığa, toplumsal dengenin kaymasına, suç oranlarının artmasına, halkın içinde tabakalaşmanın artmasına sebep olabilir. Bu da idarecilerin istemediği bir sonuçtur. Dolayısıyla üretimi azaltmanın ve tüketimi arttırmanın önüne geçmek için gerekli her türlü tedbir alınmaya, kontrol sağlanmaya çalışılıyordu. Bu kapsamda her

---

⁴⁴ Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", s. 177-178.

⁴⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Ekonomi*, s. 47.

şey kayıt altına alınmıyordu denilebilir. Şehirlerde bulunan dükkân, esnaf, işçi sayıları, tarım arazilerinin miktarları, işletme büyüklükleri, işletmecilerin kimler olduğu gibi bilgiler kontrol altında tutuluyordu. Sayıların mümkün mertebe sabit kalması amaçlanıyor, tarım arazilerinin başıboş bırakılması, terk edilmesi, köylerin boşaltılması yasaklanıyordu. Osmanlı, hassas terazi üzerinde ağırlık ölçümleri yapan kuyumcu gibi, mevcut düzenini devam ettirmek için bütün değişimlerden kaçınmaya ve dengeyi istikrarlı bir şekilde korumaya çalışmıştır.⁴⁶

Fiskalizm ilkesi Osmanlı'nın ekonomik dinamiklerini şekillendiren bir diğer ilkedir. Fiskalizmde amaç devletin hazinesinde gelirlerin olabildiğince yüksek, giderlerin de olabildiğince düşük tutulmasıdır.⁴⁷ Bu bağlamda devlet gelirlerini yükseltmek için çalışmakta ve giderlerini de düşük tutmak için çabalamaktadır. Olası bir savaşta ordunun hızlı bir şekilde toparlanması ve finanse edilmesi, ülkenin ekonomik dengelerinin bozulması durumunda bununla mücadele edilmesi, kıtlık halinin ortaya çıkması karşısında devletin temel ihtiyaçları sübvansede edebilmesi devlet hazinesinin güçlü olmasına bağlıdır. Osmanlı da bunu sağlamak için 1800'lü yıllara kadar fiskalizm yolunu tercih etmiştir.

Tablo 1. 1700-1788 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Gelir ve Giderleri

Yıllar	Gelir	Gider	Fark
1112/1700-1 a	1 173 142 514	1 109 781 204	63 361 310
1113/1701-2	1 179 973 780	1 051 065 312	129 126 886
1114/1702-3	1 213 176 608	1 059 852 406	153 324 202
1116/1704-5	1 254 856 289	1 150 927 314	103 928 975
1122/1710-1	1 295 082 370,5	1 000 684 957,5	294 396 413
1161/1748	1 648 953 780	1 710 656 400	-61 702 620
1175/1761-2	1 744 792 500	1 701094900	43 697 600
1198/1784	1 777 159 900	2 240433000	-463 273 100
1202/1787-8	1 590 540 000	2 196840000	-606 300 000

Kaynak: Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014, s. 111.

Tablo 1'e göre Osmanlı'nın gelirleri 88 yıl içinde yavaş da olsa bir artış eğiliminde olmuştur. Bu durum devletin gelenekçi ekonomi politikasının bir

⁴⁶ Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Ekonomi*, s. 48-49.

⁴⁷ Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", s. 182-183.

yansımasıdır. Ancak giderler aynı seviyede kalmamış, savaşların arttığı döneme paralel olarak artmıştır. Yüzyılın son çeyreğinde bütçe önemli açıklar vermeye başlamıştır.

Grafik 1. 1701-1788 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Oluşan Bütçe Fazlası ve Açığı

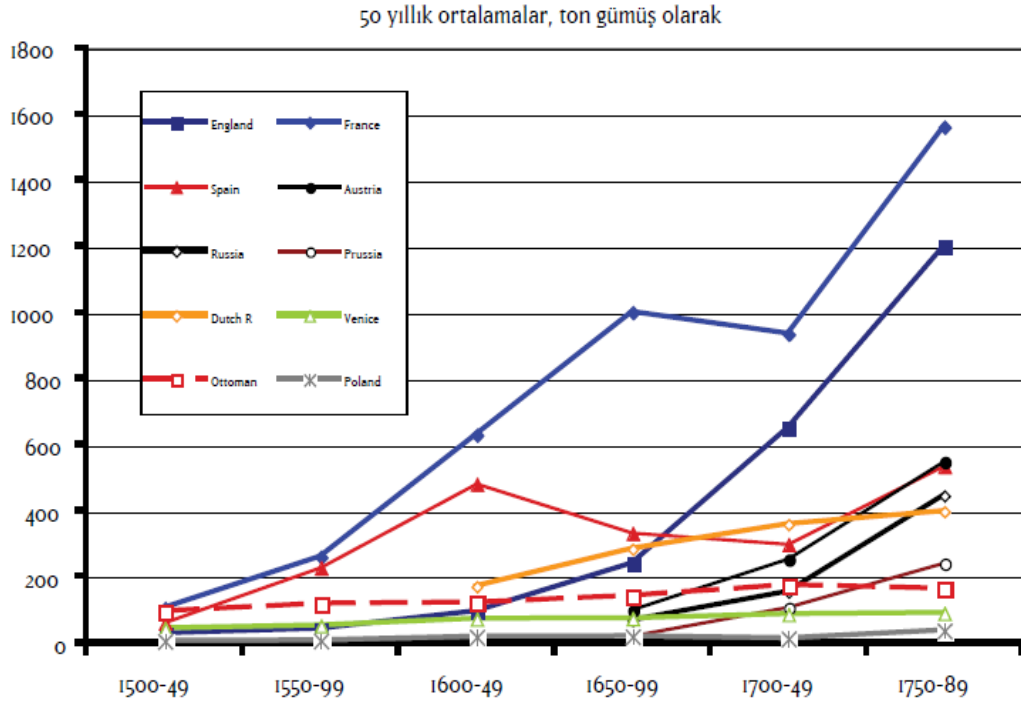

Kaynak: Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.

Grafik 1'e göre Osmanlı ekonomisi 18. yüzyılın ilk çeyreğinde istikrarlı bir çizgi takip etmiş, gelir gider dengesini sağlamış, yatırımlar ve yeni harcamalar için kaynak ayırabilecek güçte olmuştur. Ancak son çeyreğe baktığımız zaman savaşların ve Avrupa'da gerçekleşen ekonomik hareketliliğin etkisiyle bütçe çok önemli açıklar vermeye başlamıştır.

Fiskalizm, iaşecilik ve gelenekçilik ilkelerinin etkisiyle bütçe 18. yüzyılın ortalarına kadar belirli bir dengede ilerlemiş olsa da yüzyılın ikinci yarısında gerek Avrupalı devletlerin hızlı yükselişi, gerek ticari hamlelerde yapılan hataların, verilen tavizlerin etkisi, gerek cephede ve masada alınan yenilgilerin neticesinde ekonomik olarak çöküş dönemine girmiş bir Osmanlı portresi ile karşı karşıya kalıyoruz.

Grafik 2. Avrupa Devletlerinin Yıllık Gelirleri

Kaynak: Kıvanç Karaman, Şevket Pamuk, Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi, *Toplumsal Tarih*, s. 191, Kasım, 2009.

Grafik 2'ye göre gelenekçi politikanın etkisi olarak gelir seviyesi Osmanlı için 1500-1800 yılları arasında, Avrupalı çağdaşlarıyla kıyaslandığı zaman, değişmemiş denecek kadar sabit bir doğrultuda ilerlemiştir. Buna mukabil sınırlarının en geniş olduğu dönemde Osmanlı karşısında duran devletler hızla zenginleşmiş ve refah seviyelerinin katlayarak arttırmıştır. Bu gelişim sürecinde Amerika'nın keşfinin ve Amerika'dan Avrupa'ya taşınan kıymetli madenlerin çok büyük etkisi olmuştur.

1.2. DEVLETİN EKONOMİ POLİTİKASI UYGULAMALARI

1.2.1. Kapitülasyonlar

Osmanlı kapitülasyonlar yoluyla ticareti canlı tutmak, ekonomiyi hareketlendirmek ve kendi topraklarını bir cazibe merkezi haline getirmek istemiştir. Kapitülasyonlar yoluyla yabancı ülke vatandaşlarına bir takım ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu ayrıcalıklar yargı ve ticaret alanında olmuştur. 1569'dan 1783'ye kadar, sırasıyla Fransızlara, İngilizlere, Hollandalılara, Avusturyalılara, İsveçlilere, Sicilya Krallığı'na, Danimarkalılarına, Prusyalılara, İspanyollara ve Ruslara kapitülasyonlar verilmiştir. 1740

yılında kapitülasyon uygulaması sürekli hale gelmiştir.⁴⁸ Sanayi inkılâbı, coğrafi keşifler ve kapitülasyonların aynı dönemde ortaya çıkmasıyla yabancı tüccarlar Osmanlı ticareti üzerinde yerli tüccarlara göre oldukça avantajlı bir pozisyon elde etmeye başlamıştır.

1.2.2. Malikâne Sistemi

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl ekonomi politikası uygulamalarından birisi de 1695 yılında uygulanmaya başlanan malikâne sistemidir. Malikâne sistemiyle, mukataa adı verilen gelir kaynaklarının tasarruf yetkisi, ömür boyu olmak üzere özel kişilere satılmıştır.⁴⁹ Bu kişiler önce hazineye yüksek bir meblağ öderlerdi, bu meblağa muaccele denir. Ayrıca her yıl “mal” adı verilen daha küçük meblağlar yıllık vergi olarak hazineye ödeniyordu.⁵⁰ Mukataa üzerinde tesis edilen yetki kişinin ölümüyle sona eriyordu ve eşine, çocuğuna miras yoluyla kalması söz konusu olmuyordu. Mukataacının ölümünden sonra devlet mukataayı başkasına satabiliyordu.

Devletlerin ekonomik olarak ayakta kalmasını sağlayan en önemli yapılardan bir tanesi vergidir. Devlet halkından toplayabildiği vergi oranında, ekonomik anlamda güçlü olacaktır. Yatırımlarını vergiler gücüyle orantılı olarak gerçekleştirebilecektir. Osmanlı, ekonomisinde hızlı ve yoğun bir para akışı gerçekleştirmek, istediği gibi işletemediği vergi sistemindeki aksaklıkları ortadan kaldırmak ve yüzyıllar boyunca vergi toplama sıkıntısıyla tekrar karşılaşmamak için malikâne sistemini kurmuştur.⁵¹ Başlangıçta malikâne sistemi oldukça başarılı olmuştur. Devlet istediği gelir kaynağına kavuşmuş, ekonomik anlamda aradığı hareketliliği sağlamıştır. İlerleyen süreçte ise pek de başlangıçta hedeflenen amaçlar doğrultusunda neticeler alınamamıştır. Sistem kendi kendini çürütmeye başlamıştır. Çünkü Osmanlı malikâne sistemiyle hassas bir vazife olan vergi toplama işini mukataacılara devretmiş, mukataacılar ise illegal olarak ikinci ve üçüncü mukataacılar devreye sokarak gelir elde etmişlerdir. Böylece aralarında bir

⁴⁸ Y. Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1982, s. 61.

⁴⁹ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara, 1975, s.237–282.

⁵⁰ Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s.108.

⁵¹ Mehmet Beşirli, “Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilât Borsası'ndan Esham Ve Tahvilât Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, S.1, 2009, s. 185-208.

malikâneci hiyerarşisi doğmuştur.⁵² Sistem topraktaki mülkiyet ilişkilerinde yeni tabakaların oluşumunu sağlamıştır.⁵³ Bu hiyerarşinin getirdiği yük ise doğal olarak Osmanlı halkının sırtına binmiştir.

1.2.3. Esham Sistemi

Esham sistemi Osmanlı için bir çeşit iç borçlanma yöntemi olarak kullanılmıştır. Esham sistemi ile birlikte Osmanlı'da kâğıt para kullanımı başlamıştır. Esham sisteminde devlet bugünkü karşılığı devletin hisse senedi veya kıymetli evrak satmasıdır. Esham yöntemiyle devlet, bir vergi kaynağının gelirinin yıllık miktarını kuruş cinsinden belirlemekteydi. Belirlenen miktar daha sonra paylara bölünürdü. Her bir pay, alıcılara satılmaktaydı. Alıcılar aldıkları paylardan kendilerine, yaşamları boyunca her yıl, muaccele adı verilen sabit geliri temin ederlerdi. Bu paylar, sağladıkları yıllık gelirin altı ile yedi katı arasında bir değere satılmaktaydı.⁵⁴ Esham sistemi yoluyla satılan hisse senetleri halk tarafından, malikâne satışlarına oranla daha fazla rağbet görmüştür. Eshamın tercih edilmesinde öne çıkan sebepler arasında ilk olarak faiz getirisinin garanti olmasını sayabiliriz. Bir başka neden ise hisseler küçük olabildiği için halktan kişilere daha kolay yatırım imkânı sunmakta idi.⁵⁵

1.2.4. Vakıf Sistemi

Osmanlı, devletin ekonomik gücüne başvurmadan sosyal sorunlarla başa çıkabilmeyi vakıflar sayesinde başarmıştır. Günümüz sosyal devlet anlayışının tersine, Osmanlı sosyal yardımlara bütçesinden bir kalem ayırma ihtiyacı duymamıştır. Çünkü bu ihtiyacı vakıflar önemli ölçüde gidermişlerdir.

18. yüzyıla ait incelenen vakfı muhasebe kayıt defterlerinde tespit edilen vakıfların kuruluş amaçları ve verilen hizmetler incelendiğinde vakıflar vasıtasıyla,

---

⁵² Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XVIII, S.29, t.y., s.39-51.

⁵³ İbrahim Okçuoğlu, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi İç Pazarın Oluşma Süreci*, İstanbul: Ceylan Yayınları, 1999, s.453.

⁵⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, Ankara: Yurt Yayınları, 1984, s.206.

⁵⁵ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişme Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul: Alan Yayınları, 1986, s.105.

eğitim-öğretim alanında görev yapanlar, dini hizmet alanında görev yapanlar, dini kurumların giderleri, reayanın vergi ödemeleri ve fakirlere yönelik aşevleri desteklenmiştir. Hayır kurumları olarak faaliyet gösteren vakıflar zengin ile fakir arasında köprü kurarak dezavantajların ortadan kalkmasına vesile olmuştur. Bu yönüyle vakıflar hem sosyal adalete hem de umumi adalete hizmet etmiştir.

Vakıf kayıtlarında eğitim-öğretim alanlarında görev alanlara yapılan ödemeler; *müderriis*, çocukların eğitim ve öğretimi ile ilgilenen *muallim-i sıbyan* ve bu şahıslara yardım eden *halife-i mekteb* adı altında yapılmıştır.⁵⁶ Bu kişilerin maaşlarının vakıflarca karşılanması sayesinde devletin ödemek zorunda olduğu memur maaşları günümüze kıyasla çok daha az olmuştur.

Vakıflardan maaş ya da ücret alan dini hizmet alanında görev yapanlar; imam, müezzin, hatip, kayyım, vaiz, şeyhu'l-kurra ve ders-i am görevlerini ifa etmekteydi. Osmanlı zamanında camide görev yapan zümre, sayı bakımından bir artış gözlemlenmektedir. Vakıflar yoluyla giderleri karşılanan bu zümre içerisinde büyük camilerde görev yapanların sayısı fazla iken, küçük mahalle camilerinde görev yapanların sayısı imam ve müezzinden ibaretti. Bunların dışında ilim tahsil edenlerden ya da tarikat erbabından seçilen ve cüzi bir ücret mukabilinde camilerde görev alan dini hizmet görevlileri ise cüzhan, devirhan, en'âmhan, hatimhan, mesnevihan, kelime-i tevhidhan, mevlidhan gibi görevlilerdi.⁵⁷

Vakıflar yoluyla dini kurumların giderleri de karşılanmaktadır. Mescidlerin tamir ve bakım giderleri, aydınlatma giderleri ve malzeme ihtiyaç giderleri vakıflar kanalıyla karşılanmaktadır.

Vakıflar yoluyla halka hizmet için bağışlanmış birçok imaretin de tamir ve bakım giderlerinin karşılandığı görülmektedir. Bunlar arasında yol, köprü, su kuyusu, çeşme, sokak aydınlatması gibi imaretler bulunmaktadır.

Vakıflar yoluyla verilen hizmetlerden birisi de fakirlerin yemek ve iaşe giderleri karşılanmasıdır. Vakıf muhasebe defterleri incelendiğinde, bir aşevi gibi çalışan ve

---

⁵⁶ Bursa Şer'ie Sicilleri, B-240, 17b.

⁵⁷ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, *Cami*, DİA, İstanbul: İSAM, 2012, C. 7, ss. 56-90, s. 60.

sermaye olarak önemli bir hacime sahip olan bu vakıfların birçok mahallede hizmet verdiğini görmekteyiz.⁵⁸

Vakıfların bir diğer yönü de şehirlerin ekonomilerine büyük miktarda sermaye girdisi sağlamalarıdır. Para vakıfları yoluyla gerçekleştirilen bu işlev sayesinde bankaların olmadığı bir ortamda esnafa, tüccara, girişimcilere iş kurmak veya mevcut işini devam ettirmek için sermaye fonu oluşturulmuştur. Ayrıca finansman sorunu olan reayaya kredi vererek piyasadaki parasal genişlemeye katkı sağlamıştır.⁵⁹ Osmanlı'da bankacılık sistemi gerek vakıfların varlığı gerekse şeyhülislamın fetvaları⁶⁰ sebebi ve neticesiyle gelişmemiş, Avrupalı çağdaşlarına nazaran çok geç ortaya çıkmıştır.

Vakıfların ekonomik olarak bir başka katkısı ise Osmanlı Devleti'nde zaman zaman yaşanan mali darboğaz döneminde ortaya çıkmıştır. Çünkü bu dönemlerde devlet halkın üzerindeki vergi yükünü arttırmıştır. Vakıflar içerisinde avarız türü vakıflar yoluyla, mahalle ve köylerde yaşayan reayanın avarız ve nüzul türü vergileri ödenmektedir. Birçok mahalle sakini kendilerine ait menkullerinden ödeyecekleri vergileri karşılamak için avarız vakıflarına para vakfetmekte ve vakfedilen paraların işletilmesiyle mahallenin ve köylerin avarız ve nüzul vergileri ödenmektedir. Halkın bu yükün altından kalkmasında vakıfların sosyal ve finansal destekleri katkı sağlamıştır.

1.3. DEVLETİN EKONOMİSİNİN FİNANSMAN DURUMU

Savaşlar her devlet için bir yükür. Askerlerin beslenmesi, teçhizatı, ulaşımı, silah teknolojisinin gelişmesi için gereken yatırımlar, mühimmata ayrılan kaynaklar, lojistik desteğin sağlanması ve benzeri birçok unsur devlet bütçesinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Çoğu devlet için ki buna Osmanlı da dâhildir, askeri harcamaların bütçedeki payı bütçenin yarısından fazlasını oluşturur. Ancak savaşların bütçe üzerinde ağır bir yükü olmasına karşın, elde edilen galibiyetler neticesinde hazinenin zenginleşmesine de katkılar sağlamıştır. Savaşlardan elde edilen ganimetler, Osmanlı hazinesinin mamur olmasında yüzyıllar boyu büyük rol oynamıştır. Özellikle devletin en geniş sınırlarına ulaştığı 16. yüzyılın sonlarına kadar savaşlar Osmanlı ekonomisindeki finansman rolünü

---

⁵⁸Bursa Şer'îye Sicilleri, B-240.

⁵⁹ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, s.116.

⁶⁰ M. İlyas Bozkurt, *İnhiraf*, Bursa: Bozkurt Vakfı, 2013, s. 72.

korumuştur. Batıya ve doğuya, güneye ve kuzeye doğru sürekli genişleyen devlet, ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Karadeniz’de hâkim güç olmuş, Doğu Akdeniz ve Doğu Avrupa ticaretinde önemli bir aktör olarak yer almıştır. Bu geniş hâkimiyet alanı ve ticaret dengesini sağlayacak pozisyonda bulunan stratejik topraklar üzerindeki egemenliğin bir getirisi olarak zenginlik de Osmanlı’ya doğru akmıştır. Ancak rüzgâr her zaman Osmanlı’nın yelkenlerini doldurmamıştır. İçinde bulunduğu dönem itibariyle iletişim ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olmasına rağmen 24 milyon km² yüzölçümüne ulaşmış olan bir devletin sürdürülebilir bir ekonomik model oluşturması hayli zordur. Bir noktadan sonra savaşların finansman anlamında besleyici yönü zayıflamıştır. Çünkü kazanılan her toprak parçası bir miktar zenginlik getirmekle beraber Osmanlı nüfusunun da artmasına sebep olmaktadır. 10 birimlik toprağa sahip bir Osmanlı’nın 1 birim toprak fethetmesi belki yüzde 10 zenginleşmesi anlamına gelebilirdi ancak 50 birim toprak alanına sahip olan Osmanlı’nın aynı miktarda yani 1 birim toprak fethetmesi belki yüzde 2 belki de daha az zenginleşmesi anlamına gelecektir. Bu yönüyle genişleyen Osmanlı’da savaşların ekonomik bir finansman olma yönü her geçen gün zayıflamıştır. Osmanlı’nın doyum noktasına ulaştığı 16 ve 17. yüzyıllardan sonra ise Osmanlı ekonomisinin finansman grafiği düşüş eğilimine girmiş, gelirler ne yazık ki giderleri karşılayamayacak hale gelmiştir. Ekonomi, savaşların ve mağlubiyetlerin yükü altında ezilmeye başlamıştır. Kaybedilen topraklarla beraber, ticaret yollarındaki etkinliğin zayıflaması da bu durumu körüklemiştir.

Savaşların kaybedilmesinde önemli sebeplerden bir tanesi savaş teknolojisi yönünden, Osmanlı’nın çağdaşlarından geri kalmış olmasıdır. Osmanlı’nın demir yumruğu olan orduları tabiri caizse artık pas tutmaya başlamıştı. Haliyle savaşlar da eskisi kadar hızlı kazanılamıyordu. Savaşların uzamasına sebep olan her gün, savaşla geçen her gün ekonominin belini biraz daha büküyordu.⁶¹

Osmanlı’yı finansal anlamda zorlayan başka sebepler de vardı. Bunlardan bir tanesi de Avrupa’da meydana gelen “fiyat devrimi” olmuştur. Fiyat devrimini gerçekleştiren süreç 1492 yılında Cristóbal Colón’un yeni dünyayı keşfi ile

---

⁶¹ Mehmet Genç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt-Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, S.4, Ankara, 1984, s. 52-53.

başlamıştır.⁶² Sonrasında Avrupa'nın çeşitli yerlerinden Amerika'ya gemilerle akınlar gerçekleştirilmiş. Amerika'dan çıkarılan altın ve gümüş gemilerle taşınarak İspanya, İngiltere ve Fransa'ya getirilmiştir. Böylelikle Avrupa hormonlu bir büyüme sürecine adım atmıştır. Avrupa'ya akan bu kıymetli maden bolluğu başlangıçta elbette Avrupa devletlerinin ekonomilerini canlandırmıştır. Ancak bu canlanma Akdeniz ticaretinin aleyhine olmuştur. Akdeniz ticaretinden pay alan ekonomileri adeta baltalamıştır. Çünkü gerçekleşen orantısız kıymetli maden akışı sadece Avrupa'nın değil bütün dünyanın ekonomik ve siyasi dengesini değiştirmiştir. Çünkü kıymetli madenlerin tedrici olmayan bir şekilde ani artışı tüm Avrupa ve Ortadoğu'yu etkisi altına alacak bir enflasyona sebep olmuştur. Altın ve gümüşün kıymeti, dönemin iktisatçılarının anlamlandıramadığı bir şekilde düşmüştür. Temel gıdaların, ticaret mallarının fiyatları hızlı bir artış göstermiştir. Fiyatlarda gerçekleşen bu baş döndürücü artış fiyat devrimi olarak adlandırılmıştır. Osmanlı da haliyle bu değişim rüzgârından etkilenmiştir. Avrupa'da gerçekleşen ticari hareketlilik, Osmanlı'nın uyguladığı tağşiş politikalarıyla birleşince Osmanlıda da malların fiyatları hızlı bir şekilde artmaya başladı. Yani yoğun kıymetli maden girişiyle devalüasyon ve onun tetiklediği bir enflasyon meydana gelmiştir. Osmanlı iltizam ve malikâne sistemi yoluyla vergileri önceden yıllık olarak belirlemekteydi. İstikrarlı bir ekonomik düzende bu oldukça faydalı bir uygulamadır. Çünkü piyasada belirlilik yaratır. Belirlilik ise güven ortamı oluşturur. Güvenli bir piyasada malların fiyatları istikrarlıdır, kolay yatırım yapılır ve tüketiciler de harcama yapmaktan çekinmezler. Avrupa'da ortaya çıkan hormonlu ekonomik yapı, Osmanlı'nın finansal kaynaklarını enflasyon yoluyla eritmeye başlamıştır. Kriz halini alan bu durum, 16. yüzyılda ortaya çıkmasına rağmen gelenekçi anlayışla yürütülen ekonomi politikaları nedeniyle etkilerini 18. yüzyılda da göstermeye ve sürdürmeye devam etmiştir. Elbette ekonomide gerçekleşen bu yıkıma Osmanlı idarecileri tamamen tepkisiz kalmamışlardır. Ekonomik buhranın aşılması için bir takım önlemler alınmış, bazı girişimlerde bulunulmuştur.⁶³

Devlet bu süreçte olağanüstü vergiler istemeye başlamıştır. Osmanlı için 18. yüzyıla, yorucu savaşlar yüzyılı diyebiliriz. Özellikle Avusturya ve Rusya ile yapılan

---

⁶² Cemal Bali Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2013, s. 29.

⁶³ Coşkun Çakır, *Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, Ekim 2001, s. 18.

savaşlar gerçekten yıpratıcı etkilere sahiptir. Keza bu savaşların arasına Venedik, Lehistan ve İran ile yapılan savaşlar da eklenince ortaya çıkan masrafın boyutu oldukça artmaktadır. Osmanlı, ordu gücü ve savaş tecrübesi yönüyle üst düzey bir birikime sahip olması sebebiyle savaşlarda kolayca yenilmiyordu ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere, askeri teknoloji yönüyle çağdaşlarından geri kaldığı için galibiyet de elde edemiyordu. Bu da uzun, yorucu ve masraflı savaşlar anlamına geliyordu. Artık savaşlar Osmanlı ekonomisi için finansman olmaktan çıkıp bir kansere dönüşmüştü. Savaşların hazineye getirdiği yükü yukarıda yer alan bütçe açığı grafiğinde, 18. yüzyılın ikinci yarısını gösteren kısımda açıkça görmek mümkündür.

Bütçe içinde bir başka gider kalemi de cülus bahşişleriydi. Cülus bahşişi, padişah değiştiğinde dağıtılan bir bahşiştir. Eski bir gelenek olan Cülus dağıtımı, bir nevi padişahın şanını, kudretini, azametini ve merhametini göstermek için yapılan, padişahın emri altında bulunanların sadakatini artırma yolunda gerçekleştirilen bir uygulamadır. Gelenek yoluyla geldiği için yeni gelen padişahın cülus dağıtması bir zorunluluktur.⁶⁴ Padişahların sık sık değişmesi sonucu dağıtılan cülus miktarı da ekonomide gözle görülür bir hale gelmiştir ve gider kalemleri arasında yerini hissettirmeye başlamıştır.

Devlet içinde bulunduğu bu dar boğazı rahatlatmak amacıyla vergileri arttırmaya ve olağanüstü vergiler ihdas etmeye başlamıştır. Bu kapsamda savaş zamanında bir defaya mahsus olarak alınan imdâd-ı seferiye, aynı verginin barış zamanı için getirilen muadili imdâd- hazariye nakdi olarak toplanmıştır. Bununla birlikte ordunun erzak ihtiyacının gidermek için aynı olarak nüzul adıyla bir vergi alınmış, ordunun geçtiği yerlerde bulunan halktan hem aynı hem de nakdi olarak sürsat adıyla bir vergi talep edilmiştir.⁶⁵

Osmanlı vergi gelirlerini hızlı ve doğrudan toplamak için iltizam ve malikâne sistemi gibi kendine has uygulamalar da ortaya koymuştur. İltizam 18. yüzyıl öncesi uygulanan, malikâne sistemi ise esas olarak 18. yüzyılda uygulamaya konulmuş bir sistemdir. İltizam sisteminde gelir kaynakları mültezimlere belirli bir süre için, ki bu

⁶⁴ Cemal Elitaş, Oktay Güvemli, Oğuzhan Aydemir, Mehmet Erkan, Uğur Özcan, Mustafa Oğuz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008, s.510.

⁶⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1985, s. 265-278.

süre çoğunlukla bir ve ya üç yıldır, verilirdi. Mültezimler kendilerine verilen topraklarda bu süre zarfında vergi toplarlardı. Devlette bütçe açığı oluştuğunda iltizamlar ömürlük hale getirilmiş ve malikâne sistemi ortaya çıkmıştır.⁶⁶ Her iki sistemde de gelirin ana kaynağı tarım alanları olmuştur. Tarımsal üretimin zayıflamasıyla sistem gelir getirmemeye başlamıştır.

Hazinenin bir başka finansal kaynağı padişahın iç hazinesi olmuştur. Padişah özellikle savaş zamanlarında, yüzyıllar içinde birikmiş olan iç hazinesinden, devletin hazinesine kaynak aktarımı yapmıştır. Elbette bu da Osmanlı hazinesi için sürdürülebilir bir çözüm olmamıştır.⁶⁷

Devletin kendine kaynak yaratma metotlarından bir diğeri de tağşişler olmuştur. Osmanlı'da tağşişler kısa vadeli, geçici iyileştirme tedbirleri olarak, sürdürülebilirliği zayıf uygulamalar olmuştur. Bütçe açık verdiğinde, olumsuz koşulları hızlı bir şekilde düzeltmek için başvurulan bir yöntemdir.⁶⁸ Yeni dünyanın keşfi ile Amerika'dan Avrupa'ya doğru gerçekleşen kıymetli maden akışı, Osmanlı'da tağşiş uygulamalarını arttırmış. Tağşiş'in neden olduğu devalüasyon, 18. yüzyıla geldiğimizde "guruş"un tedavüle girmesi sonucunu getirdi. Kuruş 1703 yılında 40 pâre veya 120 akçeye eşit olarak kabul edilmişti.⁶⁹

---

⁶⁶ Elitaş vd., a.g.e., s.512.

⁶⁷ Elitaş vd., a.g.e., s.513.

⁶⁸ Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000, s. 72.

⁶⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 178.

Tablo 2. 1690-1808 Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Kuruş ve Kur Değerleri

Yıllar	Kuruşun Ağırlığı (Gr.)	Kuruşun Ayarı (%)	Saf Gümüş İçeriği (Gr.)	Ven.Dükası Karşı. Kuru
1690	26,0	60	15,6	2 k. 60 ak.
1708	26,2	60	15,4	3 k.
1716	26,5	60	15,9	3 k. 15 ak.
1730	24,8	60	14,9	3 k. 25 ak.
1740	24,1	60	14,5	3 k. 80 ak.
1754	23,7	60	14,2	3 k. 100 ak.
1766	19,2	60	11,5	4 k.
1780	18,5	54	10,0	4 k. 70 ak.
1788	17,4	54	9,4	5 k. 60 ak.
1789	12,8	54	6,9	5 k. 90 ak.
1800	12,6	54	6,9	8 k.
1808	12,8	46	5,9	8 k.

Kaynak: Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2000, s.178.

Tablo 2'ye göre Osmanlı kuruşun ayarını yüz yıl içinde, yüzde 14 puanlık bir miktar düşürmüş, aynı zamanda ağırlığını yüzde 50'den fazla azaltmıştır. Buna mukabil ticarete söz sahibi olan Venediklilerin, Venedik Dükası karşısında 3 kata yakın bir değer kaybederek 2 kuruş 60 akçeden, 8 kuruşa kadar düşmüştür. Osmanlı parası 18. Yüzyılda uluslararası arenada değerini koruyamamıştır. Osmanlı güttüğü himayeci politikalarla parasının değer kaybetmesine sebep olmuştur. Bu durum elbette halkta da karşılığını alım gücünün düşmesi şeklinde bulmuştur.

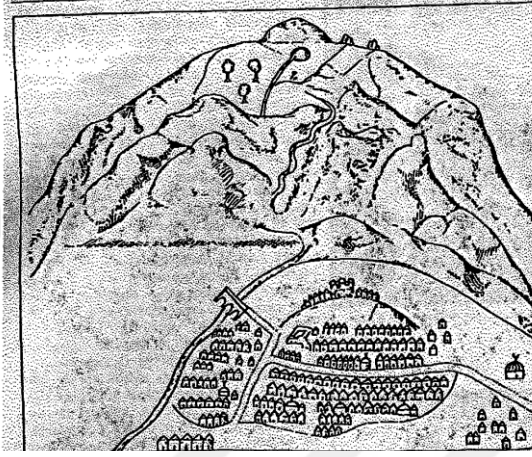
2. XVIII. YÜZYILDA BURSA'NIN TİCARET VE ÜRETİM MERKEZİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. FİZİKİ DURUM

Bursa, Uludağ'ın, eski ismiyle Keşiş Dağı'nın kuzeybatı yamaçlarında yer almaktadır. Dağın yamaçlarının ve kayalıklarının savunmaya elverişli olması nedeniyle ilk yerleşimler burada olmuştur. Şehrin en yüksek noktası 2543 m ile Uludağ'dır. Çevresinde Uluabat ve İznik Gölleri olmak üzere iki büyük göl yer alır. En önemli akarsuyu ise Nilüfer Çayı'dır. Şehrin çevresinde birçok ova bulunur. Bunlardan en verimli Bursa Ovası'dır. Bursa şehir olarak sulak arazilere, verimli ovalara ve birçok su kaynağına ev sahipliği yapmaktadır.

18. yüzyılda, Bursa, yaklaşık 4 fersahlık bir uzunlukta ve 1 fersahlık bir genişlikte olan ovada ve aynı anda Olimpos'un (Uludağ) eteğinde bulunan, güney tarafından da Montania (Mudanya) Körfezi boyunca tepeler sıralanan bir kent olarak tanımlanır. Varoşları dahil çevresi 6 mili bulan kent daha o tarihlerde Gökdere'nin doğusuna sığmamıştır. Şehir Tophane sırtlarına kadar uzanmaktadır.⁷⁰

Şekil 1. 17. Yüzyıl G. Wheller'ce Çizilmiş Bursa Kenti Gravürü

Bursa, Osmanlı'ya 14 ve 15. yüzyıllarda başkentlik yapmıştır. Bu süreç ve Osmanlı'nın yükselme dönemi boyunca gelişmesini, büyümesini, ticari bir merkez olma fonksiyonunu sürdürmüştür. 18. yüzyılda Osmanlı'nın ekonomik anlamda gelişmesi durmuştur. Bu duraklama Bursa'yı da önemli ölçüde etkilemiş ve gelişmesine engel olmuştur. Bu durum 19. yüzyıl ortalarına kadar mekânsal yapı yönünden devam etmiştir.

18. yüzyılda Avrupa hızlı bir kentleşme sürecine girmiştir. Ancak Osmanlı'da kentleşme hareketleri henüz başlamamıştır. Yüksek katlı binalardan oluşan şehirler inşa etmeye başlayan Avrupa'nın aksine Osmanlı'da eski tip yapılaşma, binalar ve ağaçların, doğal hayatın uyumlu bir şekilde bir arada olması, sanayi inkılâbının dumanı henüz Osmanlı topraklarına uğramadığı için korunarak devam edegelmiştir.⁷¹

Kentleşme henüz yaygınlaşmadığı için evler ağaçların arasında, adeta ormanın içinde yer alırdı.

⁷⁰ Leyla Doğan Peker, *İngiliz Seyyahların Seyahatnamelerinde Bursa (XVII.-XX. Yüzyıllar Arası)*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 14.

⁷¹ Levis Reissman, *The Urban Process*, The Tree Press, 1964, s.151.

Şehrin içinde çok sayıda irili ufaklı cami yer almaktaydı. Mimari anlamda Osmanlı mimarisinin ayırt edici özelliklerini, taş işçiliğini yansıtmakla beraber camiler, içtimai anlamda da merkezi yerlerde bulunmaktaydı.

Şehrin başlıca yapıları arasında camilerden sonra kaplıcalar gelmektedir. Kaplıcaların sosyal hayatta önemli bir rolü vardır. Mahallelerde bulunan kaplıcalar bölge insanı için sosyal bir toplanma ve dinlenme alanı olarak kullanılmaktaydı.⁷²

2.2. NÜFUS

Bursa nüfusu resmi olmayan veriler ışığında 18. yüzyılın sonunda yaklaşık 60 bin civarında idi.⁷³ Osmanlı kaynaklarında ulaşılabilen ilk nüfus sayımı 1831’de yapılmıştır. Bu sayıma göre toplam 46.443 kişi bulunmakta idi. Müslüman nüfus 37700, Yahudi nüfus 627, Ermeni nüfus 2800, Reaya ise 5315 kişiden oluşmaktaydı. Eğer sadece erkeklerin sayılmış olması söz konusu idiye toplam kişi sayısının 80-90 bin arasında olması beklenir ki bu sayı resmi olmayan sayılarla ölçüsmektedir.

Şehir merkezinde yer alan en önemli yapılar bedesten ve Ulucami’dir. Hatta şehir bu yapılar etrafında genişlemiştir. Ticaretin merkezi bedesten ve etrafında bulunan hanlardı. Müslim ve Gayrimüslimlerin karışık oturduğu mahalleler olduğu gibi ayrı oturduğu mahalleler de vardı. Bu anlamda dini ve etnik çeşitliliğin keskin ayrımlara neden olmadığını söyleyebiliriz.⁷⁴

2.3. İDARİ DURUM

Bursa sancağı veya diğer adıyla Hüdâvendigâr Sancağı, Biga, Karesi, Kütahya, Teke, Hamid, Alâiyye, Karahisar-ı Sahip, Sultan Önü, Engürü, Aydın, Saruhan, Suğla, Menteş ve Kocaili sancakları ile birlikte Anadolu Eyaleti’ne bağlı bulunuyordu. Hüdâvendigâr Sancağı’nın merkezi Bursa idi.⁷⁵

---

⁷² Peker, a.g.e., s. 41.

⁷³ Cem Behar, “Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927”, *Tarihi İstatistikler Dizisi*, C. 2, Ankara: Devlet İstatistikleri Enstitüsü, 1996, s.35.

⁷⁴ M. Asım Yediyıldız, *Şerîye Sicillerine Göre Bursa’nın Sosya – Ekonomik Yapısı (1655-1658)*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988, s. 181.

⁷⁵ a.g.e., s. 66.

Bursa'daki idari görevler arasında sancak beyliği, kadılık, şehir kethüdalığı, şehir subaşılığı, ihtisab ağalığı, Bursa ağalığı ve kethüdayerilik sayılabilir. Ayrıca mahkeme içinde tesis edilmiş bazı başka görevler de vardı.

Sancak beyinin vekili olarak belirlenen kişiye mütesellim adı veriliyordu. Subaşı, sancak beyi veya onun vekili olan mütesellim tarafından tayin edilirdi.

Sancak beyi, kendisine bağlı olan bütün birimlerde bulunan askerleri sefer sırasında komuta eden kişi idi. Sancağa bağlı yerlerde bozgunculuk, eşkıya baskınları gibi olaylar meydana geldiği durumlarda, olayların takibi ve mahkemeye sevki sancak beyinin vazifeleri arasında yer alıyordu. Sancak beyi halkın emniyetini, asayişini, huzur ve sükûnunu temin etmekle yükümlüdür.

Kadılık müessesesi Osmanlı'dan çok daha öncesine, dört halife dönemi ve öncesine kadar dayanmaktadır. Bütün İslam devletlerince benimsenip uygulanagelmiştir. Osmanlı'da kuruluş döneminde en büyük kadılık Bursa Kadılığı idi. 17 ve 18. yüzyıllarda sık sık kadı değişimleri gerçekleşmiştir. Bu değişimler kadıların olağan görev sürelerinden daha erken olacak şekilde yapılmıştır. Sebebi ise yargı sisteminde meydana gelen bozulmalar, kadıların haksız uygulamaları olmuştur.

Kadılar kuruluş döneminde devlet içinde, şehirlerin adli ve idari bakımdan tam hâkimi durumundaydılar. Ancak 16. yüzyıldan sonra bu pozisyonları korunamamıştır.

Kadıların başlıca görevleri adli, idari, beledi mali ve noterlik olmak üzere beş kısma ayrılarak incelenebilir. Kadı adli olarak davalara bakmakta, uyuşmazlıkları çözmekteydi. İdari görevleri arasında, mütevellî tayini, camilere imam tayini, müezzin, kayyım tayini, mimarbaşı tayini, esnaf yöneticilerinin tayini, gerekirse bu alanda görev alma gibi vazifeleri bulunuyordu. Ayrıca kadı merkezden gelen her türlü fermanın gereğini yapmak zorundaydı. Fermanların muhatabı kadıydı. Kadı mali olarak, vergilerin toplanması, gelir giderlerin kontrolü, vakıfların yıllık muhasebelerinin takibi, haksız vergi talebinin önüne geçilmesi, vergi vermeyenlerin takibi işlerine bakardı. Kadı ayrıca noterlik görevi de yerine getirirdi. Alışveriş kayıtları, vekalet, kefalet kayıtları, vakfiye tescili işleri ile ilgilenirdi.

Kadının görevi sadece adli olmadığı için kadılar yukarıda belirtildiği üzere idari teşkilat içinde yer almaktadır. Mahkemenin diğer görevlileri de idari teşkilat içinde

bulunmaktadırlar. Bunlara kısaca değinmek gerekirse, naib, katip, bevvab ve muhızrlar mahkemenin diğere görevlileri arasındadır.

Şehir kethüdalığı halkın devlet nezdinde temsilciliğı vazifesidir. Ancak haklarında detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Şehir subaşı, şehrin asayiş ve güvenliğini sağlamakla vazifeliydi. Divan tarafından merkezden atanmaktaydılar. Subaşılar kapıkulu ağaları ve seyyidler arasından atanmaktaydı. Kadılar yargı yetkisine, subaşılar ise infaz yetkisine sahiplerdi. Subaşılar kadının verdiği hükmü uygulamakla yükümlüydü.

İhtisab ağalarının yani muhtesiblerin, görevi şehir ve kasabalarda bulunan esnaf zanaatkarları denetlemek, kullandığı ölçü aletlerini kontrol etmek, pazar içinde hile yapılmasının önüne geçecek önlemlerin alınmasını sağlamak, kadının verdiği hükümleri uygulamaktı.

Bursa ağalığı, diğere ismiyle yasakçıbaşılığı, isminden de anlaşılacağı üzere yasakçıbaşılar hükümetin öngördüğü tedbirleri alan ve bazı bölgelerde koyduğu yasakları uygulayan kişilerdir.⁷⁶

2.4. İKTİSADİ VE İÇTİMAİ DURUM

18. yüzyılda Bursa'da iktisadi alanda yapılan başlıca faaliyetler arasında tarım geliyordu. Tarım kentin başlıca üretim tarzıdır. Bursa'da çok yönlü bir tarımsal faaliyet mevcuttur. Bursa ipeğı ile meşhur olduğu için halkın geçim kaynaklarından birini ipek üretimi oluşturmaktadır. İpek üretiminin sağlanması için de ovalar, araziler ipek böceğini besleyen dut ağaçlarıyla doldurulmuştur. Bursa oldukça verimli bir toprak yapısına sahiptir. İpekçiliğın yanı sıra buğday, çeltik ve arpa gibi hububat neviden ürünler de yetiştirilirdi. Ayrıca nane turşusu, yediveren kuruğı ve sirke gibi bazı gıda maddeleri de üretilir ve devletin ihtiyacını gidermesi üzere sunulurdu.

Bursa'da ticari alanda faaliyet gösteren çeşitli çarşılar bulunmaktaydı. Gıda ticareti üzerine: Attarlar Çarşısı, Kebapçılar Çarşısı, Şekerciler Çarşısı; dokuma ve giyim ticareti üzerine: Alboyacılar Çarşısı, Çuhacılar Çarşısı, Taftacılar Çarşısı, Ketenciler Çarşısı, Kazzazhane, Erakiyeciler Çarşısı, Bükümcüler Çarşısı; ahşap izleme

⁷⁶ a.g.e., s. 67-92.

üzerine: Çıkrıkçılar Çarşısı, Köfüncüler Çarşısı, Neccarlar Çarşısı, Sandıkçılar Çarşısı, Sepetçiler Çarşısı; deri işleme üzerine: Postalcılar Çarşısı, Kavaflar Çarşısı; kuyumculuk üzerine faaliyet gösteren çarşılar; maden işleme ve silah yapımı üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Bakırcılar Çarşısı, Bıçakçılar Çarşısı, Saraçlar Çarşısı, Demirciler Çarşısı, Nalbantlar, Nalçacılar yer almaktaydı.⁷⁷ Her malın kendine göre bir çarşısının bulunması, her malın kendine ait çarşıda satılmasını gerektiriyordu. Bu yolla devlet, hem haksız rekabetin önüne geçiyor hem de vergisini kolayca toparlayabiliyordu.

Bursa çarşılarında satılan ürünlerin büyük bir bölümü Bursa'da üretilmekteydi. Üretilen ürünler arasında, gömlek, kapama, bez, peştamal, tafta, keten bezi, bohça, peçe, kuşak, tülbent, havlu makrama, ferace, çarşaf, bornoz, şal, deve tüyü muhayyer, ihram, altın bilezik, istefani, zülüflük, küpe, hatem, burma, iğnelik, incili salkım küpe, incili saç bağı, kilim, keçe, minder, perde, seccade, sandık, demir örs, kılıç, hançer, altın döşek, yüz yastığı, kol yastığı, yorgan, çadır, sabun kantarı, fanus, ayaklı sahan, bakraç, tas, kaşık, billur kadeh, kâse, tabak, fincan, çini tabak, ibrik, tencere, leğen, demir sini, çeşitli kürk ve kumaşlar sayılabilir.

Osmanlı'da malların belli bir standardı yakalaması için kadı, muhtesib ve ehl-i hibreden oluşan bir heyet düzenli olarak bazı ölçüler, nizamlar tespit ederdi. Malların denetimi bu ölçüler üzerinden gerçekleştirilirdi. Malı bozuk olan, fırsatçılık yapan, fahiş fiyatlardan mal satan cezalandırılırdı. İlerleyen dönemlerde ekonomik sebeplerle belirlenen kaliteli standartları düşürülmeye başlanmıştır. Kıymetli madeniz piyasada az olması halinde, devlet eliyle standartların aşağı çekildiği olmuştur.

Bursa, iç ve dış ticarete de büyük roller üstlenmiştir. Bursa büyük bir ipek üretim merkezi olduğu gibi, Avrupa'dan gelen ürünlerin iç pazara yayılabileceği bir antrepo işlevi de görmüştür.

Mudanya, Bursa'nın dışarıya açılan limanı olmuştur. Mudanya'dan dışarıya ipek, buğday, kumaş, halı, güherçile, şarap ve çeşitli meyveler satılmıştır. Aynı zamanda dışarıdan gelen ürünler de Mudanya'dan Bursa içine yayılmıştır.⁷⁸

⁷⁷ Ayşegül Keleş Eriçok, "Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde 16. Yüzyıldan Günümüze Ticari Fonksiyonların Değişimi", *Planlama*, C. 24, S.3, 2014, s. 173-181.

⁷⁸ Peker, a.g.e., s. 74.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARA VAKIFLARININ BURSA EKONOMİSİNE KATKISI

Toplum hayatının bir boyutunu teşkil eden ekonomik hayat, maddi üretim, tüketim, dağıtım ve pazarlama ilişkilerinden oluşmaktadır. Buna göre toplum hem üretici hem de tüketici olarak ekonomik faaliyetin tamamına katılmış olur.⁷⁹ Ekonomik sistemi ne olursa olsun Osmanlı için de bu geçerli olmuştur. Sosyal bir birim olarak genelde şehirler ve özelde Bursa şehri için de aynı olgu geçerlidir. İşte biz bu bölümde incelediğimiz dönemde Bursa para vakıflarının şehrin ekonomisine hangi ölçüde katkı yaptığını ortaya koymaya çalışacağız. Bu sorunun cevabını ise araştırmamıza esas teşkil eden Bursa Şer'iyeye sicilleri içerisinde bulunan B-240 nolu Muhasebe defterindeki veriler çerçevesinde arayacağız.

Daha önce ifade edildiği üzere incelediğimiz B-240 nolu muhasebe defteri bize vâkıfların kim olduklarını, vakfettiği para miktarını, yıllık getirisini, kredi kullanan kimseleri ve mensup oldukları meslek ve statüleri ve nihayet elde edilen kârın dağıtıldığı, verildiği kimseler ve gayelerini tespit imkânı vermektedir. Bu veriler dikkatle tahlil edildiğinde 18. yüzyılda Bursa para vakıflarının ne kadar bir ekonomik değere sahip olduğunu, tüketim ve üretim aşamasında ekonomiye ne tür bir katkı yaptığını ve belli bir çerçevede hangi ekonomik ilişkilerin geliştirildiğini tahmin etmemiz mümkün olabilecektir. Bunun için biz daha önceki çalışmalardan da yararlanarak defterdeki verileri bahsedilen hususları araştırarak şekilde sınıflandırarak değerlendirmeye esas tablolara dönüştürdük ve ilgili bölümlerde sunduk. Ayrıca konuyu daha iyi anlatabilmek için gerekli yerlerde benzer başka muhasebe kayıtlarını esas alarak yapılan çalışmaların sonuçlarından ve verilerinden istifade ettik.

Şimdiye kadar yapılan bu araştırmalar, Para vakıflarının 18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa ekonomisinin finansmanında belli bir yeri olduğunu gösteriyor. Biz de muhasebe kayıtları üzerinde yaptığımız araştırmada bu olguyu destekleyen veriler olduğunu gördük. Bu amaçla söz konusu döneme ait Bursa Mahkemeleri'nde tutulan para vakıflarına ait dört muhasebe defterinin verilerini kullandık.

---

⁷⁹ Osman Eskicioğlu, *İslam ve Ekonomi*, İzmir: Çağlayan Matbaası, 1999, s.9.

Öncelikle ifade edelim ki, 1749-1750 tarihli B-170 ve 1775-1776 yılına ait B-208 numaralı vakıf muhasebe defterleri Cafer Çiftçi tarafından analiz edilmiştir. Araştırmamızda incelediğimiz konuyu kıyaslamak üzere bu verilerden yararlanılmıştır. Tezimizin ana kaynaklarını oluşturan 1790-1791 yılına ait B-240 numaralı mahkeme defteri ise tarafımızdan analiz edilmiş ve elde edilen bilgiler karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

B-240 defterindeki verileri analize geçmeden önce defteri kısaca tanıtmak uygun olacaktır. Bu defter, Ahmet Yılmaz tarafından 2001’de “B 240 Numaralı Bursa Mahkeme Defteri (Metin ve Analiz)” adıyla çalışılmıştır. Yılmaz önce defteri Osmanlıcadan Latince harflerle transkripte etmiştir. Ayrıca defterde kayıtlı bulunan vakıf muhasebelerinden hareketle kurulan vakıfları, kurucularını, kurucularının dini, sayısı ve cinsiyeti ile kuruluş amaçlarını sınıflandırarak listeler halinde sunmuştur. Buna göre defterde çoğunluğu para vakfı olmak üzere 496 adet vakıf adı kaydedilmiştir. Bunlardan sadece on dördü gayrimüslimler tarafından kurulmuştur: Görüldüğü üzere vakıf kurucuların neredeyse tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır.

Defterde yer alan 496 vakfın 32’si eğitim, 209’u dinî, 27’si sosyal amaçlı olarak tesis edilmiştir. 157 vakıf cami ve mescit gibi kurumlara yönelik hizmetler için kurulmuştur. 25 vakıf da yine dini diğer hizmetlere tahsis edilmiştir. Ancak vâkıfların temel amacı, Allah’ın rızasını kazanmaktır. 496 vakıf arasında sosyal yardım amaçlı kurulan vakıf sayısı ise 262 adettir. Bunlar şehir halkının ve esnafının avarız ve iaşesine yönelik vakıflardır.

Çalışmamızda yukarıda zikredilen 496 vakfı sermayelerinin menkul ve gayrimenkul oluşu bakımından tasnif ederek değerlendirdik. Yılmaz’ın çalışmasında bu konu işlenmemiştir.

B-240 numaralı muhasebe defterinde her vakfın asl-ı malı ve zimemleri kaydedilmiştir. Bu verilerden hareketle defterdeki vakıfların toplam sermayelerini (asl-ı mal) hesaplamak mümkündür. Ayrıca defterdeki zimemlerden (borç verilen kimseler) para vakıflarının sermayelerini ve hangi zümrelere ne kadar borç verdiklerini de tespit imkânı vardır ve bu veriler tablolaştırılarak analiz edilmiştir. Murabaha oranlarını ve kredi kullanan zümreleri de defterdeki verilerden öğrenilebilmektedir.

B-240 numaralı Mahkeme sicil kayıtlarında bulunan vakıfların muhasebe kayıtlarının merdiven muhasebe usûlüne⁸⁰ göre tutulması analizimizi kolaylaştırmıştır. Zira defterde vakıfların gelirleri ve giderleri yıllık olarak işlenmiştir. Nitekim bir vakıf muhasebe kaydında gelir ve giderlerin yazıldığı kısımda öncelikle geçmiş yıldan devreden toplam miktar yekûn başlığında yazıldıktan sonra, menkul ve gayrimenkullerden oluşan vakıf sermayeleri “asl-1 mal” adıyla girilmiştir. Asl-1 mal kısmından sonra “ıcarat” ve “murabaha” gelirleri yazılmış, sonrasında alt alta “mesarif” bölümünde giderler yazılmış ve en son “zimem”ler bölümünde vakıf sermayesinden halka verilen borçlar alt alta kaydedilmiştir.⁸¹ Bu kayıt sistemi sayesinde 1790-1791 muhasebe döneminde Bursa’da bulunan vakıfların sermayelerinin yapısı ve sermayelerinden hangi mesleklerdeki kişilere ne kadar borç verildiği hakkında detaylı bilgiler elde edilmiştir.

Üçüncü Bölüm’de B-240 Bursa Mahkeme defterinden elde edilen veriler çerçevesinde, daha önceden analiz edilen B-170, B-211 numaralı mahkeme defteri üzerine Cafer Çiftçi tarafından yapılan çalışmadaki verilerinden de yararlanılarak 18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa ekonomisinde vakıfların yeri tartışılmıştır.

1. 18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BURSA PARA VAKIFLARININ SERMAYELERİ

Muhasebe defterindeki asl-1 mal kısmındaki verilen rakamlar vakfın sermayesini oluşturmaktadır. Esasen bugün sosyal bilimciler sermaye kavramının kapsamını genişleterek fiziki, beşeri ve sosyal sermaye olmak üç farklı kategoriye ayırmışlardır. Fiziki sermaye, emek faktörü yani insan tarafından üretilmiş tüm mal ve hizmetleri oluşturmaktadır. Beşeri sermaye, insanın bilgi ve becerilerinin oluşturduğu kabiliyete

---

⁸⁰ Merdiven muhasebe usulü; ilk örnekleri Abbasilerde görülen, İlhanlıların, Selçuklu Devleti’nin ve Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıla kadar kullandığı muhasebe sistemidir. Bu muhasebe sistemi, bir yıllık gelirlerin toplamının türlerine ayrılarak tek bir kayıt ile yapılmasına olanak sağlamaktadır. Harcamalarda ise türlerin ve tutarlarının alt alta sıralanarak kayıt yapılmaktadır. Para vakıf kayıtlarında buna ek olarak zimem bölümüne vakıf sermayesinden kimlere ne kadar borç verildiği de kaydedilmiştir. Detaylı bilgi için bakınız. Elitaş vd, age, s.180-182.

⁸¹ Bursa Şer’iye Sicilleri, B-240.

dayalı bir sermaye türüdür. Sosyal sermaye ise bir topluluğun üyeleri arasında paylaşılan resmi olmayan değerler olarak tanımlanmaktadır.⁸²

Vakıf, bir sosyal sermaye kurumudur. Sivil toplum örgütlenmelerinden birisi olan vakıf kurumu, farklı sosyal tabakalardan insanı bir araya getiren, bu kişiler arasında işbirliğini ve karşılıklı değerlerin paylaşılmasını kolaylaştıran bir yapıyı oluşturmaktadır.

B-240 Muhasebe defterinde kayıtlı para vakıfları fiziki sermaye kadar sosyal sermayeye de sahiptir. Zira bu vakıflar, ihtiyaç sahiplerine kredi temin ettiği gibi onların farklı ihtiyaçlarını da karşılıyordu. İmaretlerin onarılması, eğitimcilerin ve dini görevlilerin ücretlerinin ödenmesi gibi birçok alanda hizmet veriyordu. Ancak biz burada sadece para vakıflarını, şehrin ekonomisine sağladığı kredi bakımından inceleyeceğiz.

Bu açıdan bakıldığında 18. Yüzyılın ikinci yarısında Bursa'da para vakıflarının önemli fonksiyon icra ettikleri söylenebilir. Nitekim B-240 Bursa mahkeme sicil defterinde kayıtlı para vakıflarının asl-ı malı vakıf kurucularının bağışladığı paraların haricinde başka kişilerin de vakıfları ve bağışlarıyla artmış görülüyor. Ancak bu sermayeler bugünkü bankalar gibi birlerce kişinin tasarruflarının toplanarak oluştuğu büyük sermaye miktarlarına ulaşmamıştır. Daha ziyade bunlar küçük sermayeli fonlar olarak kalmışlardır.

Çizakça'ya göre bunun temel sebebi, para vakıflarının bir mevduat banka sistemi yapısıyla çalışmamasıdır. Avrupa'da benzerleri mevduat bankası sistemiyle çalışarak büyük sermaye fonlarına dönüşürken, para vakıfları güçlü sermaye bankalarına dönüşmemiştir.⁸³ Çünkü mevduat bankaları, birçok kişiden topladığı mevduatlara belli oranda faiz ödemesi yaptıkları için mevduat toplamakta zorluk yaşamamaktadır. Fakat para vakıfları gelen paraları geri ödememek üzere bağış olarak sermayesine koyduğu ve

---

⁸² Bkz. Jonathan Temple, Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries, *OECD Working Paper*, No.00/36, 2010, <http://www.oecd.org/education/innovation-education/1825293.pdf>, (10.06.2018); Habib Karaçay, Çiğdem Varol, "Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Fiziki, Beşeri Ve Sosyal Sermaye Yatırımları: Vakıflar Genel Müdürlüğü Örneği", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 100-121. S.103-104.

⁸³ Murat Çizakça, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2000, [https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari_\(1\).pdf](https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari_(1).pdf), s. 25. (30.06.2018).

insanlar para vakıflarına bağışladıkları paralardan bir maddi kazanç elde edemedikleri için, para vakıflarının fon buldukları tasarruf sahipleri birkaç kişiyi geçememektedir. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki, para vakıfları verdikleri borçlar karşılığında belli oranda murabaha alsalar da büyük bir sermaye fonu olabilecek maddi güce ulaşmaları sözkonusu olamamıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa’da para vakıfları, büyük bir sermaye birikim fonu olmamasına rağmen halkın kredi ihtiyacını karşılayan önemli bir sermaye dağıtım fonu olarak çalışmıştır. Bunu para vakıflarının sermayeleri ve kredi kullanan kişilerin sayısına bakarak anlayabiliriz.

18. yüzyıl ikinci yarısında üç farklı yıla ait Bursa’da bulunan vakıfların asl-ı malı yani sermayeleri ve kredi kullandırma oranları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa’da Bulunan Vakıfların Karşılaştırması⁸⁴

YIL	TOPLAM VAKIF	SERMAYESİ YALNIZ GAYRİ MENKULDEN OLUŞAN VAKIFLAR		PARA VAKIFLARI			VAKIFLARIN TOPLAM SERMAYESİ
		ADET	İCARE GELİRİ	ADET	KULLANILAN KREDİ MİKTARI	ORTALAMA MURABAHA ORANI	
1749-1750	324	33	1.041	291	150.381	11,30%	151.422
1775-1776	541	28	1.512	516	451.105	11,33%	452.617
1790-1791	496	17	654 ⁸⁵	476	531.342	10,7%	532.324

Kaynak: Bursa Şer’iye Sicilleri, B-170, B-208, B-240.

Tablo 3’e göre Bursa’da toplam vakıf sayısı 1750 yılında 324 iken, 1776 yılında bu rakam 541, incelediğimiz 1791 yılında 496 olmuştur. Görüldüğü üzere 18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa’da vakıfların sayısı dalgalı bir seyir izlemiştir.

⁸⁴Tabloda icare geliri ve asl-ı mal rakamları gürüş cinsinden işlenmiştir. Tabloda gösterilen 1749-1750 ve 1775-1776 yıllarına ait bilgiler Cafer Çiftçi’nin Bursa’da Vakıfların Sosyo - Ekonomik İşlevleri adlı kitabından alınmıştır. s.164.

⁸⁵ Hem para vakfı olup hem sermayesinde gayrimenkul mal bulunduran ve gayrimenkullerinden icare geliri elde edilen 16 vakıf bu rakama dahil edilmemiştir. Sermayesinde hem para hem gayrimenkul bulunduran 16 vakfın icare geliri 241 gürüştür.

Ayın dönemde zikredilen vakıfları sermayeleri açısından kıyasladığımızda bir kısmının akarının yıllara göre gelişimi şöyledir. 1750 yılında 324 vakıftan 33'ünün sermayeleri gayrimenkulden oluşmaktadır. Söz konusu vakıflar 1041 guruş kira geliri elde etmiştir. 1791 yılına gelince 496 vakfın 17'sinin sermayeleri gayrimenkul olup, kira geliri düşerek toplam 654 guruş olarak gerçekleşmiştir. Bu gelir 37 oda, 2 misafirhane, 19 bahçe, 57 bina ve 35 dükkan kiralardan oluşmaktadır. Bu düşüşte gayrimenkul vakıflarının sayısının azalmasının etkisi muhtemeldir.

Öte yandan 1750 yılında Bursa'da faaliyet gösteren sermayesi paradan oluşan vakıf sayısı 291 iken, 1791 yılında bu rakam 476'dır. Görüldüğü üzere para vakfı sayısında gözle görülür bir artış söz konusudur. Bu vakıflardan 19'unun akarları arasında nakit para yanında gayrimenkul de bulunmaktadır ve 1791 yılındaki kira gelirleri 241 guruştur. Şunu da söylemek gerekir ki B-240 nolu muhasebe defterinde (1790-1791) kayıtlı para vakıflarının sayısının toplam vakıf sayısına oranının %96 gibi büyük bir rakam olması, para vakıflarında bir artışa işaret etmektedir.⁸⁶

1750 yılındaki 291 Bursa para vakfının asl-ı mal miktarı 150.381 guruş iken, 1776 yılında (516 adet vakıf) bu rakam 451.105 guruşa, 1791 yılında (476 adet vakıf) 531.342 guruşa çıkmıştır. Asl-ı maldaki bu yükseliş muhtemelen vakıfların gelir artışından kaynaklanmıştır. Bir örnek vermek gerekirse Çelebi Sultan Mehmed mahallesinin avarız ve nuzül vakfının 1750 yılında sermayesi 2435,5 guruş⁸⁷ iken 1791 yılında 11680,5 guruşa yükselmiştir (Bkz. Tablo 3). Yapılan bir araştırmada bu yüzyılda Türkiye'deki vakıfların tahmini bütçesi 10.045.016 guruş olarak hesaplanmıştır. Bu rakam dikkate alındığında incelediğimiz defterdeki Bursa para vakıflarının toplam bütçesi küçümsenmeyecek bir rakam olarak kabul edilebilir.

18. yüzyılda bir para vakfının ortalama sermayesi yaklaşık 500 guruş iken incelediğimiz defterdeki (B-240) vakıfların ortalama sermayesi ise 1092 guruştur. Bu durum Bursa halkının kredi sağlama açısından daha avantajlı olduğunu gösterir. Ancak alınan krediler büyük yatırımlar gerçekleştirilmesi çok zordur. Mesela 1789 yılında bir malikane satın almak isteyen bir girişimci, devlete en az 11.482 guruş ödemek

---

⁸⁶Bursa Şer'îye Sicilleri, B-240.

⁸⁷a.g.e., s. 165.

zorundadır ki bu miktar incelediğimiz dönemdeki para vakıflarında bulunmamaktadır.⁸⁸ Çünkü para vakıfları büyük sermayelere sahip değildir.

Yapılan araştırmalara göre incelediğimiz defterdeki bütün para vakıflarının sermaye toplamı (531.342 guruş) devlet bütçesinin oldukça az bir kısmına tekabül etmektedir. Nitekim 1787 yılında resmi devlet bütçesi 1.590.540.000⁸⁹ guruştur.

Görüldüğü üzere incelediğimiz dönemde para vakıflarının sermayesi devlet bütçesi yanında çok az bir rakam (%0,03) oluşturmasına rağmen şehrin ekonomisine az da olsa bir katkısı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

1790-1791 yılında Bursa para vakıflardan toplam 5290 kişiye kredi kullanmıştır (Bkz. Tablo 3). 19. asrın başında Bursa'nın nüfusu 60.000⁹⁰ olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre nüfusun sadece %8,8'i vakıflardan yararlandığı anlaşılmaktadır. Kredi kullananların statüleri incelendiğinde toplumun her tabakası para vakıflarından yararlandığı görülmektedir. Böylece verilen kredinin belli ellerde toplanmasını önüne geçilerek şehrin genel refahın katkı sağladığını söyleyebiliriz.

2. FİNANSMAN KURUMU OLARAK PARA VAKIFLARI

Para vakıfları bir sermaye dağıtım fonu olarak en önemli işlevlerinden birisi, halkın ihtiyaç duyduğu finansmanı karşılamasıdır. Özellikle imalat yapan esnaf ve ticaretle meşgul olan tüccarlar para vakıflarından kredi kullananların başında gelmektedir.

Vakıflara küçük veya büyük servetlerini transfer etmiş kişilerin paraları, hem hayır kurumlarının ayakta kalmasına hem de ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemlerde girişimcilerin ve halkın tefecilerden korunmasına katkı sağlamıştır.⁹¹ Yine de tefeciliği ortadan kaldırdığını söyleyemeyiz. Çünkü ikinci bölümde tafsilatlı bir şekilde anlattığımız üzere Osmanlı Devleti'nde artan savaş harcamaları, toprak kayıpları ve kapitülasyonların kalıcı hale gelmesi neticesinde ekonominin bozulma aşamasına

⁸⁸ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, s.156.

⁸⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.

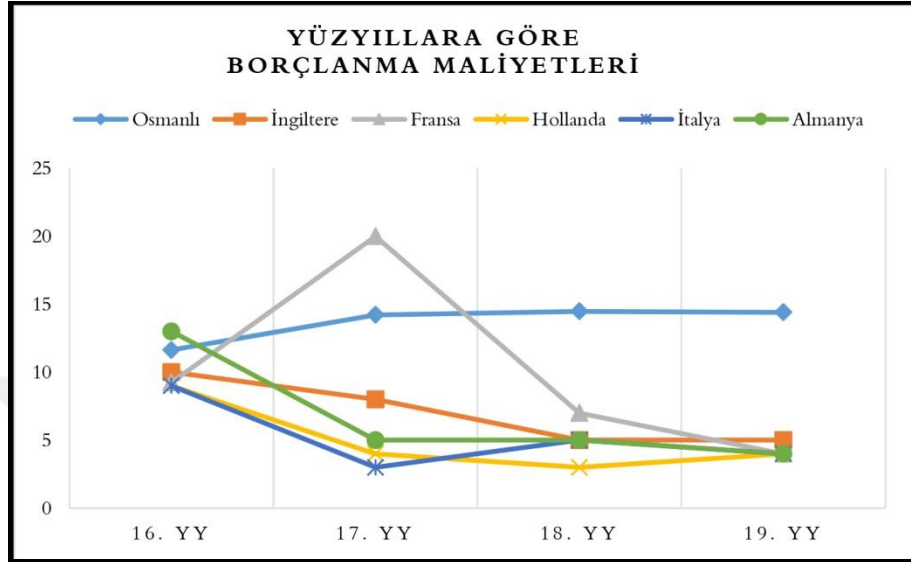
⁹⁰ Cem Behar, a.g.e., s.35.

⁹¹ Kayahan, Görkaş, "Para Vakıfları Temelinde Osmanlı Finans Felsefesi: Sofyalı Bali Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 2016, s. 307.

geldiği ve halkın bundan olumsuz yönde etkilendiği için halk daha fazla finansman ihtiyacı duyduğu tahmin edilebilir.

Grafik 3. Osmanlı ile Avrupa Ülkelerinin Borçlanma Maliyetinin Karşılaştırılması

Kaynak: Mehmet Bulut, “Cem Korkut, Finansal İstikrar Ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri”, *Adam Akademi Dergisi*, C. VII, S.2, ss. 167–194, Doi: 10.31679/adamakademi.356273, s.168.

18. Osmanlı devletine bakıldığında devletin birçok geliri savaşlar nedeniyle yok olmuş, üretim çeşitlendirilmesi yapılamadığından dolayı yeni gelir kaynakları elde edilememiş ve ülke ekonomisi bozulmaya yüz tutmuştur.⁹² Grafik 3’e baktığımızda Osmanlı devletinin borçlanma maliyetleri 16. yüzyıl ve 19. yüzyıl arasında değişiklik göstermediği, fakat başta Hollanda ve İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin coğrafi keşifler sayesinde yaşanan altın ve nakit bolluğu sayesinde borçlanma maliyetlerinin düştüğü görülmektedir. Bununla beraber grafiğe göre diyebiliriz ki Osmanlı ekonomisinde yıllar geçtikçe iyileşme olmamış ancak Avrupa ekonomisi yaşanan parasal genişleme ile birlikte büyümeye başlamıştır. Bu dönemde borçlanma maliyetlerinin sabit kalmasında muamele-i şer’iyye oranlarının %15’i geçmeme fetvasının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Murabaha oranının sabit kalmasının toplumda yaşanan ekonomik sıkıntı zamanında girişimcilerin ya da halkın borçlanırken öngörülebilir bir şekilde borçlanmasına neden olmuştur. Denetlenebilen bir kurum olan

⁹²Hakan Ay, “Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve Sebepleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.6, S.2, ss. 312-332. s.324.

para vakıfları, borçlanma maliyetlerinin artmasını engellemiş ve tefeciliğin önünde engel teşkil etmiştir.⁹³

Osmanlı'da para vakıfları bir finansman kurumu olarak şehirlerde ve köylerde bulunan esnaf ve tüccarların firma ihtiyaçlarını finanse edebileceği kaynaklardan birisi olmuştur. İktisat açısından bakıldığında işletmeler yapmayı düşündükleri yatırımların finansmanı için kullanabilecekleri kaynaklar olarak, işletme sahibi ya da ortakları tarafından konulan öz sermaye, belli bir faiz karşılığı alınan dış kaynak ve işletmenin kârlarını dağıtmayarak kullandığı oto-f finansmanı kullanmaktadır.⁹⁴ Para vakıfları da dönemin esnaf ve tüccarları için güvenli bir dış kaynak arzı sağlayan finansman kurumu olarak faaliyet göstermiştir.

Sofyalı Bali Efendi'ye göre para vakıfları toplumun bir realitesidir ve bir finans ihtiyacına göre ortaya çıkmıştır. İnsan yaşamı devam ettikçe de para ihtiyacı devam edecektir. Para vakıfları eğer yasaklanırsa toplumun ihtiyaçlarını finansa eden önemli bir yapı yasaklanmış olacaktır. Bali Efendi'ye göre para vakıfları sadece esnaf ve tüccarların finansman ihtiyaçlarını karşılamıyor, ayrıca imam, hatip, müezzin, seyyid gibi dini hizmetleri yapanları ve müderris gibi ilmiye mensubunun finansman ihtiyaçlarını da karşılamaktadır.⁹⁵

Para vakıflarının reaya tarafından bir finansman aracı olarak kullanıldığını gösteren kayıtlar vakıf muhasebe defterleridir. 18. yüzyıla ait vakıf muhasebe kayıt defterleri incelendiğinde dönemin kredi kullanan meslek gruplarına ve ünvanlarına yönelik zengin bilgiler içermektedir. 18. Yüzyıl Bursa'sının ekonomik yapısını analiz edebilmek için 1790-1791 yıllarına ait Bursa B-240 numaralı vakıf defterinin zimem kayıtları incelenmiştir. Ancak kayıtlarda bazı verilerin boş bırakılması veya yanlış girilmesi nedeniyle kayıtlarda az da olsa veri kayıpları bulunmaktadır. Ancak kayıtlarda bulunan veriler dönemin incelenmesi için bir veri kaynağı sağlamaktadır. 1790-1791 yıllarına ait Bursa'da bulunan para vakıfları analiz edilirken askerî sınıf, esnaf ve tüccarlar başlıklarına ayrılarak incelenecektir. Bursa'nın mahallelerinde ve köylerinde

---

⁹³ Bulut, Korkut, a.g.e., s.168.

⁹⁴ Metin Kamil Ercan ve Ünsal Ban, *Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.

⁹⁵ Kayahan, Görkaş, a.g.e., s. 318.

en çok kredi kullanan meslek gruplarının hangileri olduğu tespit edilip, döneme ait Bursa iktisadi hayatının nasıl bir yapıda olduğu ortaya koyulacaktır.

İlerleyen kısımlarda daha detaylı olarak görüleceği üzere vakıflar finansal bir mekanizma olmanın yanı sıra toplumda istihdam yaratan ve ekonomiye hareket kazandıran bir işlev de görmüştür. Zira vakıfların kendi bünyelerinde istihdam ettiği eğitim öğretim görevlileri, din hizmeti görevlileri, genel hizmet ve idari hizmet görevlileri gibi vezaifin vazifeleri, toplumda bireyler için geçim sağlanacak kapılar olmuştur. Aynı zamanda vakfın kendi içinde faaliyetlerini sürdürmek ve sosyal yardımları gerçekleştirmek için yaptığı harcamalar –defterlerde anılan adıyla “mesarif”- vakıf çevresinde bulunan esnaf ve tüccarların ticaretlerini canlandırmada önemli rol oynamıştır. Vakıflar bu açıdan bakıldığında toplumsal hayata finansal anlamda hem doğrudan hem de dolaylı yoldan destek olmuşlardır.

2.1. FİNANSE EDİLEN SEKTÖRLER

B-240 nolu muhasebe defterinden hareketle hazırlanan tabloları esas alarak bu bölümde gerek verilen krediler ve gerekse bu kredilerden yararlanan kimseler analiz edildiğinde Bursa para vakıflarının toplumun farklı kesimlerini fonladığı ve şehrin ekonomisini dolaylı veya doğrudan desteklediği görülecektir.

Toplumların belli sebeplerle tabakalaşması sosyal bir vakıadır. Weber bunu daha çok ekonomik, sosyal ve güç ilişkilerine dayandırmaktadır.⁹⁶ Osmanlı toplumu da bu gerçeğin dışında değildir. Bu konudaki araştırmalar, Osmanlı toplumunun askerî ve reâya olarak temel iki sınıfa ayrıldığını gösteriyor.⁹⁷ Halil İncalcık'a göre ise toplum askerî, şehirliler ve köylüler olarak sınıflandırılmıştır. Biz de incelediğimiz dönemde para vakıflarından kredi alanları askerî ve reâya olarak temel iki sınıfta inceleyeceğiz.

B-240 numaralı mahkeme defterindeki muhasebe verileri dikkate alındığında, incelenen dönemde para vakıflarından kredi kullananların toplumun hangi kesimlerine mensup olduğunu öğrenmek mümkündür. Zira deftere geçilen muhasebelerde bir bölüm

⁹⁶ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1987, s. 180-182; Sosyal saygınlığa dayanan Hindistan'ın kast sistemi ya da 1964'e kadar Amerika'da yaşanan siyahlar ve beyazlar arasında sosyal statü ayrımcılığı kast tipi tabakalaşmaya örnek olarak verilebilir. Detaylı bilgi için bkz. Peter Saunders, *Social Class and Stratification*, New York: Routledge, 1999, s.11

⁹⁷ Bahaeddin Yediyıldız, a.g.e., s. 154.

zimemleri (vakıftan kredi alan kimseler) oluşturuyor ki, burada onların isimlerinin yanında meslekleri de öğrenilebilmektedir. Bu amaçla defterin zimemler bölümündeki veriler tablollaştırılmış ve aşağıda sunulmuştur.

1790-1791 yılında Bursa'da bulunan 476 para vakfının yıllık geliri 56.984,5 guruştur (Bkz. Tablo 3). Bu gelir 5290 kişiden elde edilmiştir. Bunlardan 3329'unun meslek ve statüsü bilinmemekte ancak reaya sınıfından olduğu tahmin edilmektedir. Yeterli veri olmadığı için bu zümre değerlendirmeye alınmamıştır. Geriye kalan 1961'nin mesleği tespit edilebilmektedir ve bunlar 159 farklı meslek grubuna aittir. Bunların çoğunluğunun esnaf sınıfına mensup olduğu görülmektedir. Geriye kalan ise devletin farklı kademelerinde görev yapan ve askerî denilen sınıfa mensuptur. Esnaf olanların yarısı bir mal üretirken diğer yarısı yalnızca hizmet üretmektedir. Kredi kullanan bu zümreler topluca değerlendirildiğinde Bursa para vakıflarının askerî, üretim ve hizmet sektörünü destekleyerek ekonomiye doğrudan ve dolaylı destek sağladığı görülmektedir.

Tablo 4. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Mesleklerin Karşılaştırılması

		MESLEK SAYISI	KREDİ KULLANAN KİŞİ SAYISI	KULLANILAN KREDİ MİKTARI	ORAN
ASKERİLER		21	1123	124441,5	57%
ESNAF VE TÛCCARLAR	ÛRETİM SEKTÖRÜ	70	473	40679	43%
	HİZMET SEKTÖRÜ	68	365	37650,5	
	TOPLAM	138	838	78329,5	

Kaynak: Bursa Şer'îye Sicilleri, B-240.

Tablo 4'de görüleceği üzere, 1790-1791 yılında Bursa para vakıflarından en fazla krediyi askerî sınıfa mensup yöneticiler kullanmıştır (%57). Esnaf ve tüccarların kullandığı kredi miktarı daha azdır (%43). Kredi kullanan kişi sayısı açısından bakıldığında yönetici olan askeri sınıftan 1123 kişi, esnaf ve tüccar sınıfından ise 838 kişiyle kredi kullanmıştır.

Bu tablo analiz edildiğinde para vakıflarından Osmanlı toplumunun hem askeri hem de reaya sınıfının kredi kullandığı görülüyor. Askeri sınıf devlete vergi vermeyen ona hizmet eden kesimdir. Reaya ise aksine devlete vergi veren zümredir.

Yukarıda yaptığımız analizi biraz daha ayrıntılı hale getirmek amacıyla askerî ve esnaf sınıfına mensup meslek gruplarını detaylandırarak aşağıdaki bölümlerde inceleyeceğiz.

2.1.1. Askerî Sınıf

Osmanlı Devleti'nde toplum, sahip olduğu haklar ve üstlendiği vazifeler bakımından askerî ve reaya olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Padişaha hizmetle yükümlü olan askeri sınıf, siyasi, idari ve dinî vazifelerle görevli kimselerdir. Reaya ise devletin vergi kaynağını oluşturan esnaf, tüccar ve köylülerden oluşmaktadır.

Askerî zümre ehl-i örf ve ehl-i şer', diğer bir ifade ile ümera ve ulema olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ümera zümresindeki askerîler arasında beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı, kethüda, derbentci ve yasakçıbaşı gibi meslek grupları bulunurken, ulema zümresinde ise müftü, kaymakam, müderris, muallim, imam, hatip, vaiz ve mütevellî meslek grupları yer almaktadır.⁹⁸

Bursa'da görev yapan idari görevliler ise sancak beyi, kadı, şehir kethüdası, şehir subaşısı, yasakçıbaşı (şehir ağası) ve muhtesiptir.⁹⁹ Ulema zümresi ise eğitim ve öğretim işini yapan müderrisler, noterlik ve hâkimlik görevi bulunan kadılar ve cami görevlilerinden oluşmaktadır.

Tablo 5. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Askerî Meslekler

ASKERÎ MESLEKLER	KİŞİ SAYISI	ÇEKİLEN KREDİ MİKTARI (GURUŞ)	KULLANILAN KREDİNİN TOPLAM KREDİYE ORANI
Mütevelli	320	55221	44%
Seyyid	479	43461	35%
Molla	183	17981	14%
Derviş	44	2060	2%
İmam	36	1581	1%
Müezzin	26	1141	1%
Şeyh	11	956,5	1%

⁹⁸ Kenan İnan, "Trabzon'da Yönetici- Yönetilen İlişkileri (1643-1656)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* C. 23, 2003, s. 23.

⁹⁹ M. Asım Yediyıldız, a.g.e., s. 66.

Kaimmakam	6	535,5	0%
Küttab	1	400	0%
Kethüda	3	251,5	0%
Odabaşı	3	153	0%
Katip	1	140	0%
Kalyoncu	1	115	0%
Cebeci	1	100	0%
Kaptan	2	100	0%
Vezir	1	75	0%
Kayyım	2	60	0%
Muhtar	1	60	0%
Muhzır	1	40	0%
Çavuş	1	10	0%
TOPLAM	1123	124.441,50	100%

Kaynak: Bursa Şer'îye Sicilleri, B-240.

1790-1791 yılındaki durumu gösteren yukarıdaki Tablo 5 incelendiğinde Bursa para vakıflarından kredi kullanan askerî zümre içerisinde ulema ve ümera mensupları bulunmaktadır. Bu tarihte kredi kullananların büyük bir kısmı bu zümreye mensuptur (%43). Bunların arasında da en fazla krediyi ulema sınıfı kullanmıştır. Nitekim Tablo 5'de görüleceği üzere, 1790-1791 yılında Bursa'da para vakıflarından kredi kullanan askerî zümre mensupları 21 farklı meslek grubundan 1123 kişi olurken, toplam kullanılan kredi miktarı 124.441,5 guruş olmuştur. Kredi çeken kişi sayısı olarak askerî zümrenin toplam kredi çekenlere oranı %57 iken, askerî zümrenin kullandığı kredi miktarının toplam kullanılan kredi miktarına oranı ise %23,4'tür. Şu halde 18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'daki para vakıflarından en çok krediyi askerî sınıf kullanmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz askerî zümre içerisinde en çok krediyi mütevelliler kullanmıştır. Bunlar toplamda 320 kişi olup askeri grup içerisinde kredi kullananların %44'üne takabül etmektedir (Bkz. Tablo 5). Vakıfların idarelerinden sorumlu olan¹⁰⁰ mütevellilerin kullandıkları kredi miktarı 55.221 guruştur. Bu kredi miktarı toplam kredinin %10,3'ünü oluşturmaktadır.

Muhasebe kayıtlarında mütevellilerin aldığı krediyi nerelerde kullandığı belirtilmediğinden bu konuda bir yorum yapmak mümkün değildir. Ancak bazı

¹⁰⁰ Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo - Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004, 188.

çalışmalar, mütevellilerin, aldıkları kredileri İstanbul'daki sarraflara vererek değerlendirdiklerini tespit etmiştir.¹⁰¹ Diğer yandan mütevellilerin yönettikleri vakıflardan istedikleri gibi kredi kullanabildiklerini söylemek mümkündür. 1791 yılında Bursa'da bulunan 496 vakfın yarısından fazlasının (292 vakıf) mütevellisinin krediden yararlanması da bu gerçeği teyit etmektedir. Mütevelliler bazen yönettikleri vakfın bütün sermayesini¹⁰² kullanabildikleri gibi düşük oranlarda da kredi almışlardır.

Tablo 5'de kredi kullandığı belirtilen seyyidler, Hz. Peygamber'in soyundan gelen kimselerdir. Bu yönüyle Osmanlılar kendilerine son derece saygı göstermişlerdir.¹⁰³ Tablo 5'de görüleceği üzere kredi kullanan seyyid sayısı 479 olup toplam 43.461 guruş kredi kullanmıştır. Kullandıkları kredi miktar açısından bu zümrenin askerî zümre içindeki oranı %35'dir.

Yine Tablo 5'de izleneceği üzere askerî sınıf içerisinde kredi kullanan üçüncü zümre mollalardır. Mollalar ulema sınıfına dahildirler.¹⁰⁴ Kredi kullanan molla sayısı toplam 183 olup kullandığı kredi miktarı 17.981 guruştur. Bunların askerî zümre içerisindeki oranı %14'tür.

Yukarıda anlatılanlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde askerî zümrenin en çok kredi kullanan kesim olduğu görülmektedir. Bunun nedeni daha önce ifade edildiği gibi 18. yüzyılda yaşanan kötü ekonomik tablonun yol açtığı alım güçlerinin düşmesinden kaynaklanmış olabilir.¹⁰⁵ Yapılan bazı araştırmalar bu zümrenin vakıflardan aldıkları krediyi ticari işlerde değerlendirdiğini, büyük oranlarda başkalarına borç vermek suretiyle yüksek kazançlar elde ettiklerini ve aldıkları iltizamların finansmanında kullandıklarını göstermektedir.¹⁰⁶

---

¹⁰¹ Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, s.117.

¹⁰² Bkz. Bursa Şer'iyeh Sicilleri, B-240, 2a, 40a, 76a.

¹⁰³ Murat Sarıcık, İsmail Katgı, *Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâfîlik Müessesesi*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382130>, (10.06.2018), s. 177.

¹⁰⁴ Hamid Algar, *Vakıf*, DİA, İstanbul: İSAM, 2012, c.42, ss. 479-486, s. 238.

¹⁰⁵ Çiftçi, a.g.e., s. 178.

¹⁰⁶ Çiftçi, a.g.e., s.192.

2.1.2. Esnaf ve Tüccarlar

Bursa, Anadolu şehirleri içerisinde İstanbul kadar olmasa da önemli sayıda esnaf grubu ve dükkan sayısına sahip bir şehir görünümündedir.¹⁰⁷ Bunlar şehrin iktisadi hayatına katkı sağlamaktaydı. Daha önce bahsedildiği üzere Osmanlı Bursa'sında ticari alanda faaliyet gösteren çeşitli çarşılar bulunmaktaydı. Bu çarşılarda satılan ürünlerin büyük bir bölümü Bursa'da üretilmekteydi. Bununla birlikte ipek yolunun bir geçiş merkezi olması ve Anadolu'nun değerli limanlarından birisinin bulunması nedeniyle, değişik ülkelerden gelen mallar da Bursa pazarında satılmaktaydı.¹⁰⁸

Bursa'da faaliyet gösteren esnaf ve tüccar meslek gruplarını iki başlık altında ele alabiliriz. Bunlar üretim yapan meslek grubu ve hizmet üreten meslek grubudur.¹⁰⁹ 1790-1791 yıllarına ait Bursa'da bulunan para vakıflarından kredi kullanan kişiler analiz edildiğinde (Tablo 4), esnaf ve tüccarlar 138 farklı mesleğe mensuptur. Bunlar arasından üretim yapan meslekler 70 adet iken hizmet üretenler 68 adettir.

Tablo 6. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Esnaf ve Tüccarların Karşılaştırılması¹¹⁰

	1749-1750 Yılı		1775-1776 Yılı		1790-1791 Yılı	
	KİŞİ	GURUŞ	KİŞİ	GURUŞ	KİŞİ	GURUŞ
ÜRETİM SEKTÖRÜ	153	9251	856	72.080,25	473	40.679
HİZMET SEKTÖRÜ	100	5.628,6	401	32.706	365	37.650,5
TOPLAM	253	14879,6	1257	104.786	838	78.329,5

Kaynak: Bursa Şer'iyeye Sicilleri, B-240.

Tablo 6'ya göre Bursa'da 1750 yılında toplam 253 esnaf ve tüccar 14.879,6 guruş, 1776 yılında 1257 esnaf ve tüccar 104.786 guruş ve 1791 yılında 838 esnaf ve tüccar 78.329,5 guruş kredi kullanmıştır. Bu verilere göre kredi kullanan esnaf ve tüccar sayısında bir dalgalanma olmasına rağmen 18. Yüzyılın ikinci yarısında kredi kullananların sayısında bir artış olduğu görülmektedir.

¹⁰⁷ Musa Çaldırıcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK, 1997, s. 124-125.

¹⁰⁸ Halil İnalık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff and Roger Owen, USA: Southern Illinois University Press, 1977, ss.27-52, s. 33.

¹⁰⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Ankara: TTK, 2014, s. 212.

¹¹⁰ Tabloda icare geliri ve asl-ı mal rakamları guruş cinsinden işlenmiştir. Tabloda gösterilen 1749-1750 ve 1775-1776 yıllarına ait bilgiler Cafer Çiftçi'nin Bursa'da Vakıfların Sosyo - Ekonomik İşlevleri adlı kitabından alınmıştır. s.193.

Ayrıca 1790-1791 yılında kişi sayısı olarak esnaf ve tüccarların toplam kredi çekenlere oranı %43 iken, esnaf ve tüccarların kullandığı kredi miktarının kullandırılan toplam kredi miktarına oranı ise %14,7'dir.

İncelediğimiz B-240 nolu muhasebe kayıtlarına analiz edildiğinde, dönemin para vakıfları esnaf ve tüccarlar arasında bir ayırım yapmadan kredi verdikleri görülmüştür. Bu krediler esnaf ve tüccarlara bir finansman kaynağı oluşturarak, dolaylı olarak piyasada parasal bir genişlemeye sebep olmuştur.

Esnaf ve tüccarlara para vakıflarının ekonomik katkısını anlayabilmek için üretim yapan meslek gruplarını ve hizmet üreten meslek gruplarını detaylandırarak aşağıdaki bölümlerde inceleyeceğiz.

2.1.2.1. Üretim Yapan Meslek Grupları

Bir hammaddenin işlenerek kullanıma hazır hale getirilmesine üretim denir. Üretim faaliyeti genelde tüketici odaklı örgütlenir ve tüketicinin taleplerine göre üretim şekillendirilir. Osmanlı'da işçilik ilkesi çerçevesinde bölgesel tüketicinin taleplerini karşılamak amacıyla üretim faaliyetleri şekillenirken, üretim fazlalığı olan ürünlerin ihracatı da yapılmıştır. 18. yüzyılda Bursa şehrinde üretim sektöründe çalışan meslek gruplarına baktığımızda, bölgesel olarak kendi ürettikleri mamulleri aynı yerde satan meslek grupları olduğu gibi ürettikleri mamulleri ihracat yapan meslek grupları da bulunmaktadır.¹¹¹

Tablo 7. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Üretim Yapan Meslekler

ÜRETİM YAPAN MESLEKLER	KİŞİ SAYISI	ÇEKİLEN KREDİ MİKTARI (GURUŞ)
Kutnucu	54	5815,5
Dolapçı	41	4745,5
Beledici	28	2801
Kuyumcu	19	2787
Nalbant	25	2683
Basmacı	10	2030

¹¹¹ Değer Alper, Canan Erdoğan, "16. ve 18 yy. Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XXVIII, S.1, 2009, s. 85-99. s.91.

Semerci	18	1890
Demirci	17	1356,5
Çizmeçi	4	910
Çölmekçi	7	900
Arabacı	9	892
Bıçakçı	7	840
Yorgancı	6	680
Kömürcü	7	650
Destereçi	4	630
Camcı	4	580
Kazzaz	5	542
Abacı	4	520
Debbağ	5	517
Sandıkçı	2	495
Peştemalçı	7	488
Körükçü	2	450
Tahtacı	2	445
Fesçi	1	415
Değirmenci	6	380
Saraç	2	351
Yağcı	4	336
Kalpakçı	2	310
Kalburcu	3	300
Keçeci	3	295
Kürekçi	1	250
Saatçi	2	250
Süpürgeçi	5	240
Uncu	2	230
Kürkçü	2	225
Barutcu	3	205
Şerbetçi	3	205
Ekmekçi	2	190
Tüfekçi	3	190
Kazancı	2	170
Helvacı	4	165,5
Taracı	4	155
Çörekçi	2	150

Kirişçi	1	120
İplikçi	1	115
Kaymakçı	1	115
Kazakçı	1	113
Büzmeci	1	100
Hasırcı	1	100
Keseci	1	100
Tekneci	1	100
Baykâr	1	90
Kabancı	1	90
Kavalcı	1	90
Mataracı	1	90
Kiremitçi	1	80
Simitci	2	80
Urgancı	1	66
Tanburcu	3	65
Külahçı	1	60
Oturakçı	2	60
Yastıkçı	1	60
Kapıcı	1	55
Tabancacı	1	50
Tarhanacı	1	50
Tavukçu	1	50
Tulumcu	1	45
Turşucu	1	28
Çıkrıkçı	1	25
Elekçi	1	22
TOPLAM	473	40.679

Kaynak: Bursa Şer'îye Sicilleri, B-240.

1790-1791 yılındaki durumu gösteren yukarıdaki Tablo 7 incelendiğinde Bursa'da para vakıflarından üretim sektöründe faaliyet gösteren 70 farklı meslek grubundan 473 kişi toplam 40.679 guruş kredi kullanmıştır. Kredi çeken kişi sayısı olarak üretim yapan esnafların toplam kredi çeken esnaflara oranı %56 iken, üretim yapan esnafların kullandığı kredi miktarının toplam esnafların kullandığı krediye oranı %52'dir. Buna göre 18. yüzyılın ikinci yarısında para vakıflarından en çok kredi çeken esnaf grubu üretim sektörü mensupları olmuştur.

18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’da sanayi alanında yaşanan gelişmeler ve üretim sektöründe hızlı ve kaliteli üretim anlayışı Osmanlı’nın üretim sektörünü etkilemiştir. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılda Avrupalı devletlerle yapılan ticaret anlaşmaları, Osmanlı topraklarına yabancı mal girişini hızlandırmış ve imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların rekabet gücünü ortadan kaldırmıştır.¹¹² Bu dönemde İngiltere ve Hindistan menşei kumaşların imparatorluğun Bursa gibi büyük şehirlerinin pazarlarında yer almasına rağmen taşrada çok kısıtlı bir sürümünün olduğunu söyleyebiliriz.¹¹³ Bursa üretim sektörünün eski rekabet gücünü kaybetmeye başlaması, daha fazla ekonomik finansman ihtiyacı duymasına neden olmuş olabilir.

Bursa’da 18. yüzyılda üretim yapan sektörler arasında önde gelen sektör tekstil sektörüdür. Özellikle pamuklu ürünler ve hammaddesi ipek olan ürünler Bursa tekstil sektöründe önemli yer tutmuştur. Bursa’nın gelişmiş pamuklu el sanayisi sayesinde farklı bölgelerden gelen kumaşların boyanması ve işlenmesinde merkez bir konumu bulunmaktadır. Mesela büyük bir pamuklu yapım bölgesi olan Hamid-elinden (Isparta, İğdir, Borlu, Senirkent, Aglasun) bölgesinden bürüncük (ham ipekten dokunmuş bez) Bursa’ya gelmiş ve burada boyanmıştır.¹¹⁴ Ancak 16. ve 17. yüzyılda yaşanan Osmanlı – İran savaşları da, ipek yollarını ticaret gücünü elinde bulunduran Osmanlı’nın ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. İpek yolu vesilesiyle getirilen ham ipek ithalatı, Osmanlı-İran savaşlarından sonrası yasaklanmış ve bu yasak Bursa ipek üretim piyasasını ciddi derecede olumsuz etkilemiştir.¹¹⁵

Tablo 8. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Tekstil Sektörü Meslekler

TEKSTİL ALANINDA FAALİYET GÖSTEREN MESLEKLER	KİŞİ SAYISI	ÇEKİLEN KREDİ MİKTARI (GURUŞ)
Kutnucu	54	5815,5
Dolapçı	41	4745,5
Beledici	28	2801

¹¹² İnalçık, “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, s.45.

¹¹³ a.g.e, s. 37.

¹¹⁴ a.g.e., s. 4.

¹¹⁵ Alper, Erdoğan, a.g.e., s.6.

Basmacı	10	2030
Semerci	18	1890
Yorgancı	6	680
Kazzaz	5	542
Abacı	4	520
Debbağ	5	517
Peştemalcı	7	488
Fesçi	1	415
Değirmenci	6	380
Kalpakçı	2	310
Keçeci	3	295
Kürkçü	2	225
İplikçi	1	115
Kazakçı	1	113
Büzmeçi	1	100
Keseci	1	100
Baykâr	1	90
Kabancı	1	90
Urgancı	1	66
Yastıkçı	1	60
Çıkrıkçı	1	25

Kaynak: Bursa Şer'îye Sicilleri, B-240.

1790-1791 yılındaki durumu gösteren yukarıdaki Tablo 8 incelendiğinde, Bursa'da para vakıflarından tekstil sektörünün kullandığı kredi miktarının toplam üretim yapan esnafalara oranı %59'dur. Bu oran üretim sektörünün üçte ikisini oluşturmaktadır.

Tekstil sektöründe para vakıflarından en çok kredi kullanan üç meslek kutnucu, dolapçı ve beledici meslekleridir. 54 kutnucu esnafı 5815,5 guruş, 41 dolapçı esnafı 4745,5 guruş ve 28 beledici esnafı 2801 guruş para vakıflarından kredi almıştır. Bursa tekstil sektöründe para vakıflarından kişi ve miktar olarak en çok kredi alan üç mesleğin ipek üretimi ile uğraşması, 18. yüzyılda ipek ticareti piyasasında yaşanan darboğaz nedeniyle para vakıflarının ipek dokuma sektörünü bir miktar fonladığını göstermektedir. Ancak sektörde yaşanan sıkıntılardan dolayı para vakıflarının kaynaklarından en çok yararlanan grubun ipek sektörü olması beklerken, ipek sektörünün kullandığı kredilerin toplam kredilere oranı %2,6 gibi küçük bir oran olduğu

görülmüştür. Bu durum para vakıflarının sermaye yapısının nispeten küçük olduğunu ve büyük finansman ihtiyacı olan ipek sektörünün kredi fonu olarak para vakıflarını kullanmadıklarını göstermektedir.

2.1.2.2. Hizmet Üreten Meslek Grupları

Üretime katılmayıp, tüketiciye bir hizmet sunan meslek gruplarına hizmet üreten meslek grupları denir. Mal ve hizmetlerin farklı özelliklerinin olması, hizmet sektörünün varlığının temel nedenidir. Çünkü hizmetler bilgi, tecrübe, kabiliyet ve organizasyon yeteneği isteyen meslek gruplarıdır. Hizmet sektöründe üretilen bir malı tüketiciye doğrudan ulaştırma amacını taşıyan ticaret odaklı meslek grupları olmasının yanında, bir kabiliyet gerektiren hizmet odaklı meslek grupları da bulunmaktadır.¹¹⁶ Biz hizmet üreten meslek gruplarını anlatırken bu ayrımı kullanacağız.

Bu sektör hakkında genel bir değerlendirme yaparsak, 1790-1791 yılındaki durumu gösteren yukarıdaki Tablo 6 incelendiğinde Bursa'da para vakıflarından hizmet sektöründe faaliyet gösteren 365 kişi toplam 37.650,5 guruş kredi kullanmıştır. Kredi çeken kişi sayısı olarak hizmet üreten esnafın toplam kredi çeken esnafa oranı %44 iken, hizmet üreten esnafın kullandığı kredi miktarının toplam esnafın kullandığı krediye oranı %48'dir. Buna göre 1791 yılında Bursa'daki esnaf ve tüccarlar arasında hizmet sektörü yadsınamaz oranda kredi kullanmıştır.

Günümüzle karşılaştığımızda ise, 1791 yılında hizmet sektörünün tüm meslek gruplarına oranı %19 iken önemli bir artış göstererek 2016 yılında %73 olmuştur. Türkiye'nin yakın dönem tarihine bakıldığında sanayileşmenin artmasıyla giderek artan kırdan kente göç, üretim sektöründen hizmetler sektörüne istihdam kaymalarını beraberinde getirmiştir.¹¹⁷

Bu sektörü detaylandırarak analiz yapmak istediğimizde, ticaret odaklı meslekler ve kabiliyet gerektiren hizmet grubu meslekleri olarak iki sınıfta inceleyebiliriz.

---

¹¹⁶ Ergenç, a.g.e., s.212.

¹¹⁷ Ayça Tekin Kuru, Nazire Nergis Dinçer, *Türkiye'de Sanayi ve Hizmet Sektörleri*, İktisat ve Toplum Dergisi, S. 88, ss.5-11, s. 6.

Hizmet üreten meslek grupları içinde bir kabiliyet gerektiren meslek sahipleri, mesleki bilgilerini hırfet düzeni içinde, usta-çırak ilişkisi ile öğrenmektedirler.¹¹⁸ Bu sistemde mesleki bilgiler nesilden nesile aktarılmış ve geliştirilmiştir. Bir kabiliyet gerektiren hizmet mesleklerindeki usta-çırak ilişkisi üretim yapan meslek gruplarından farksızdır.

Tablo 9. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Kabiliyet Gerektiren Hizmet Meslekleri

KABİLİYET GEREKTİREN HİZMET MESLEKLERİ	KİŞİ SAYISI	ÇEKİLEN KREDİ MİKTARI (GURUŞ)
Terzi	31	3785
Berber	38	2813
Hammâl	22	2251
Kahveci	17	1825
Bağcıvan	9	1286,5
Boyacı	11	1230
Dikimci	6	1210
Rençber	13	1043
Çilingir	9	885
Oduncu	10	858
Kalaycı	11	740
Dülger	4	670
Emanetçi	2	600
Çoban	4	435
Makastar	4	390
Aşçı	6	381
Mezarıcı	3	365
Papaz	1	300
Dellak	2	240
Sıvacı	3	237
Doğramacı	3	232
Hallac	2	230
Usta	2	220
İmaretci	4	218
Alemdâr	1	200

¹¹⁸ Ergenç, a.g.e., s.213.

Hamamcı	1	170
Kazıcı	1	155
Takyeci	2	155
Muhasebeci	1	150
Hancı	1	140
Bacacı	1	110
Kaldırımcı	1	100
Kazmacı	1	50
Tabib	1	40
Cânbâz	2	35
Cerrâh	1	30
Nakkaş	1	20
TOPLAM	232	23.799,5

Kaynak: Bursa Şer'îye Sicilleri, B-240.

Tablo 9'a göre 1790-1791 yılında Bursa'da para vakıflarından kabiliyet gerektiren hizmet grubu mensuplarından kredi kullanan 37 farklı esnaf kolundan 232 kişi toplam 23.799,5 guruş kredi kullanmıştır. Bunların toplam kredi kullanan esnaf ve tüccarlara oranı %30'dur. Bu sektörde para vakıflarından en çok kredi kullanan üç meslek terziler, berberler ve hamallardır.

Tablo 9'a göre hizmet üreten meslek grupları içerisinde en çok krediyi terziler kullanmıştır. Kredi kullanan terzi sayısı 31 olup 3785 guruş kredi kullanmıştır.

Her ne kadar kredi kullanma işlemini maddi durumu yerinde olmayan esnafın başvurduğu bir yol olarak düşensek de, elimizdeki verilerle yukarıdaki esnaf kolları hakkında kesin yorum yapmak yanlış olacaktır. Ancak mesleklerin içeriğini ve dönemin ekonomik sıkıntılarının meslekler üzerindeki etkisini bilmemiz, bize bir nebze yorum yapma imkanı sağlamaktadır.

Bu bakış açısıyla ipek ve pamuklu kumaşların bir ürün haline gelmesinde rol oynayan terzilerin, 18. yüzyılda Bursa tekstil sektöründe yaşanan ekonomik krizden etkilendikleri için kredi almış olabileceklerini düşünebiliriz. Nitekim 1750 yılı Bursa para vakıfları üzerine yapılan bir araştırmada da, terzilerin en çok kredi kullanan esnaf

grubu olması¹¹⁹, terziler hakkındaki düşüncemizi desteklemektedir. Yine de bu verilerle kesin bir hükme ulaşmamız zor gözükmektedir.

Tablo 9’da kredi kullandığı belirtilen berberler, 18. yüzyıl Osmanlı’sında hususi dükkanları olmadan kahvehanelerde mesleklerini icra ederek, ilaç üretip satarak, bunun yanında da dişçilik ve sünnetçilik yaparak geçimini sağlamaktaydı.¹²⁰ Tablo 9’da görüleceği üzere kredi kullanan berber sayısı 38 olup toplam 2813 guruş kredi kullanmıştır.

Yine Tablo 9’a göre vakıflarından kabiliyet gerektiren hizmet grubu mensupları içerisinde kredi kullanan üçüncü zümre hamallardır. Kredi kullanan hamal sayısı 22 olup 2251 guruş kredi almıştır. Hamallar için Bursa tekstil ekonomisinde yaşanan krizden dolayı olarak etkilemiş olan sektörlerden birisi olabileceğini söyleyebiliriz.¹²¹ Çünkü yukarıda terziler için saydığımız sıkıntılar hamallar içinde geçerlidir.

Hizmet üreten meslek grupları içinde diğer bir sektörde, belli bir mamulü satarak ticaret yapan meslek gruplarıdır. Bu mesleklerin her biri bir hırfetin üyesidir. Bursa pazarında bu satıcıların mesleklerine konu olan maddeler belirlenmiştir ve bir esnafın sattığı maddeyi diğerinin satması yasaklanmıştır. Uygulanan hırfet sistemi, tüccarlık yapan kişilerin mesleklerini devam ettirmelerine ve pazarlara yabancı satıcıların girmesine engel olmaktadır.¹²²

Tablo 10. 1790-1791 Yılı Kredi Kullanan Ticaret Sektörü Meslekleri

TİCARET SEKTÖRÜ MESLEKLERİ	KİŞİ SAYISI	ÇEKİLEN KREDİ MİKTARI (GURUŞ)
Kasab	31	3194
Bakırcı	10	1725
Pazarcı	14	1691

¹¹⁹ Çiftçi, a.g.e., s.214.

¹²⁰ Çiftçi, a.g.e., s.218.

¹²¹ İnalçık, “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, s.13.

¹²² Örneğin 1595 senesinde kadıya başvuran tacirler hırfetinin yiğitbaşısı, attarlar hırfetinin üyelerinin çiriş satmasını şikayet etmiş ve çiriş mamulünü attarların alıp satmasının yasaklanmasını talep etmiştir. Ancak kadı çiriş malzemesinin bir ticaret hırfetine ait olmadığını, isteyen kişinin satabileceğini kanaat getirmiştir. Bkz Ergenç, a.g.e., s.212.

Bezzaz	7	1120
Bakkal	7	712
Eskici	5	687,5
Katırcı	7	650
Deveci	5	520
Çeşmeci	8	435
Leblebici	4	420
Ağaçcı	3	390
Balıkçı	3	275,5
Soğancı	1	270
Hattâb	2	260
Kavakçı	2	250
Gadifeci	5	140
Sahaf	3	124
Banker	1	100
Haffaf	2	100
Kabakçı	1	100
Kestaneci	1	100
Bohçacı	1	80
Eğerci	1	80
Manav	1	70
Hurdacı	2	69
Bozmacı	1	68
Danacı	1	60
Pirinççi	1	60
Attar	1	50
Keresteci	1	40
Çamaşırcı	1	10
TOPLAM	133	13851

Kaynak: Bursa Şer'îye Sicilleri, B-240.

Tablo 10'a göre 1790-1791 yılında Bursa para vakıflarından 31 farklı ticaret sektörü mesleğinden 133 kişi 13.851 guruş kredi kullanmıştır. Kredi kullananların tüm esnaf ve tüccara oranı %17,6'dır. Bu grup içerisinde en çok kredi kullanan meslekler sırasıyla 3194 guruş ile kasaplar, 1725 guruş ile bakıcılar ve 1691 guruş ile pazarcılar olmuştur.

Tablo 11. 18. Yüzyılda Bazı Gıda Ürünü Fiyatlarının Karşılaştırılması

Gıda Ürünü	1751 Senesi (Akça)	1799 Senesi (Akça)	Artış Oranı
1 kile pirinç	93,7	227,1	142%
1 okka zeytinyağı	23,1	137,6	495%
1 okka sadeyağ	55	122	121%
1 okka bal	32,3	109	237%
1 okka koyun eti	30	60	100%

Kaynak: Çiftçi, s.229.

Bu sektörler hakkında bir değerlendirme yapmak istersek, alış-veriş yapan ticaret sektörünün krediye başvurularındaki temel sebeplerden birisi olarak, gıda fiyatlarında yaşanan enflasyonun tüketici halk kadar satıcı esnaf üzerindeki etkisini gösterebiliriz. Çünkü Tablo 11’de 1751 ve 1799 yıllarına ait gıda fiyatlarına baktığımızda, Bursa ekonomisinde tüketici fiyatlarında bir enflasyon yaşanmış olduğunu görürüz. Bu tabloya göre en düşük fiyat artışı %100 gibi büyük bir oranla koyun etinde gerçekleşmiştir. Para vakıflarından ticaret meslek grupları arasında en çok kredi kullanan mesleklerin kasaplar ve pazarcılar olmasında tüketici fiyatlarında gerçekleşen artışın etkisinin olabileceğini söyleyebiliriz. Özellikle et fiyatlarında yaşanan yüzde yüz artışın kasapların ticaretini etkilediği ve halkın et alım gücünü azalttığı bir gerçektir.

18. yüzyılda Bursa’da faaliyet gösteren ticaret sektörü meslek gruplarına baktığımızda, pazarıcı, kasap, bakırcı, bakkal, balıkçı, bohçacı, kestaneci, katırcı, manav, soğancı ve benzeri gıdadan ormancılık sektörüne kadar farklı alanlarda faaliyet yaptıkları görülmektedir.

Ticaret sektörünün aldığı kredi miktarını, üretim yapan meslek grubunun aldığı krediyle karşılaştırdığımızda üçte bir oranında olduğu görülmektedir. Bir sektördeki firmanın iş hacmiyle aldıkları krediler orantılıdır. Ticaret sektöründe faaliyet gösteren esnafın aldığı kredilerin diğer sektörlerle göre düşük olması, 18. yüzyılda Bursa’da para vakıflarından kredi alan ticaret sektörü esnafının iş hacimlerinde bir azalmanın olduğuna işaret edebilir. Nitekim dönemin büyük tüccarların mal varlıkları yüzbinlerle ifade edilirken, orta sınıf esnaf ve tüccarın mal varlıkları on binleri geçmemektedir.¹²³

Burada belirtilmesi gereken bir hususta büyük tüccarlara ait borç kayıtlarına incelediğimiz muhasebe defterinde ulaşamadık. Bu durumun nedeni, hayırlarla

¹²³ Egenç, a.g.e., s.255.

kurulan para vakıflarının bütçelerinin düşük olması ve ancak reyanın kredi ihtiyacını karşılayacak hacimde olmasıdır. Yapılan bazı araştırmalar göstermektedir ki, 18. yüzyılda büyük tüccarların kredi kaynakları, büyük sermaye sahipleri olan sarrafların elindedir.¹²⁴

Netice olarak esnaf ve tüccar meslek gruplarının sayısının fazlalığı ve çeşitliliği bize Bursa iktisadi hayatının gelişmiş olduğunu göstermektedir. Çünkü bir ekonomide üretimin gelişmesinde ve büyümesinde en önemli faktör, her bir meslekte branşlaşma ve uzmanlaşma aşamalarının gerçekleşmesidir. Bursa’da hizmet üreten alt mesleklerinin sayısının çokluğu, kent sisteminin oluştuğunu ve farklı meslek sahalarında insanların iş bölümü yaparak branşlaşmaya gittiğini göstermektedir. Çünkü kent sisteminde çalışma ve yaşam şekli, köy hayatındaki gibi herkesin ihtiyaçlarını kendisinin üretmesine engel olmaktadır. Ancak yine de aynı dönemde Avrupa’da yaşanan sanayi devrimi ile birlikte mesleklerde uzmanlaşma ve yeni sektörlerin ortaya çıkışı, dönemin Bursa’sında kısıtlı düzeyde gerçekleşmiştir.¹²⁵

Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyılda en büyük sorunlarından birisi köyden kente göç sorundur. 18. yüzyılda savaşlar artan harcamalar neticesinde İmparatorlukta yaşanan ekonomik sıkıntıların halka avarız ve nüzul vergisi olarak geri dönmesi, köylerde yaşayan halkı olumsuz yönde etkilemiştir. Ürettiklerinden fazla talep edilen vergiler ve askerî zümrenin yaptığı zulümler, köylü halkın yerini terk ederek izini kaybettirip Anadolu’dan ve Rumeli’den İstanbul, Bursa ve Edirne gibi Osmanlı’nın önemli ticaret kentlerine göç etmesine neden olmuştur.¹²⁶ Bu da göstermektedir ki büyük şehirlerden birisi olan Bursa’nın nüfusu artmakta ve kozmopolitik yapısı değişmektedir. Aratan nüfus beraberinde yeni iş sektörlerine olan ihtiyacı doğururken, mevcut iş sektörlerinin satış portföyünün paylaşılmasına ve gelirlerinin azalmasına neden olduğunu söyleyebiliriz.

---

¹²⁴ Çiftçi, a.g.e., s.214.

¹²⁵ Altuğ Murat Köktaş, Ali Gökhan Gölçek, “Endüstri Devrimi Ve Osmanlı İmparatorluğu: Askeri Fabrikalaşma Örneği”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. IX, S. 4, 2016, ss. 95-105, s.96.

¹²⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Basımevi, 1983, s. 184.

3. 18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BURSA PARA VAKIFLARININ MESÂRİF VE VEZÂİF GİDERLERİ

Vakıfların muhasebe kayıtlarında asl-i mal ve zimem (borç) bilgilerinin yanında elde ettiği gelirleri (rıbh / kâr) amaçlarına yönelik olarak hangi cihetlere harcadığını gösteren minhâ el-mesârif (gider kalemleri) bölümü bulunmaktadır. Bu giderler temelde iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi mesârif diye adlandırabileceğimiz vakfın genel giderleri ve kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek için yaptığı tüm harcamalardır. İkincisi ise vezâif diye adlandırabileceğimiz vakfın vazifeli kişilere yaptığı maaş ödemeleridir.

Para vakıfları bir sermaye fonu olmasının yanında, elde ettikleri gelirlerle (rıbh / kâr) mal ve hizmet alımı yaparak bir ekonomik etkinlik oluşturmuştur. Harcama kanalıyla gerek üretim yönünden gerekse kaynak yönünden ekonomik hayata farklı şekillerde katkı sağlamıştır.

Vakıfların gerçekleştirdiği mal ve hizmet alımına yönelik harcamalar bölgesel üretim kapasitesi üzerinde etkili olmaktadır. Vakıflar, kuruluş amaçlarında yer alan camilerin ve imarethanelerin mühimmat, temizlik, aydınlatma ve bakım gibi ihtiyaçlarına yönelik mal talebi gerçekleştirerek bölge esnaf ve tüccarın üretim faaliyetlerinde bir artış sağlamıştır. Ayrıca vakıfta, medresede, camide ve imarethanelerde görevlendirilen kişilere yönelik hizmet talebi gerçekleştirerek istihdam artışı gerçekleştirmişlerdir. Bunların dışında taâmiye yardımları gibi sosyal yardım harcamaları ile yoksul insanların alım gücünü destekleyici harcamalar da vakıfların faaliyetlerindedir.

Para vakıflarının harcama kanalıyla iktisadi hayata katkısını gösteren kayıtlar vakıf muhasebe defterleridir. 18. yüzyıl muhasebe kayıt defterleri incelendiğinde vakıfların mal ve hizmet alımlarına yönelik zengin bilgiler içermektedir. 18 yüzyıl Bursa'sında para vakıflarının harcama kanalıyla nasıl bir etkinlik oluşturduğunu analiz edebilmek için B-240 numaralı vakıf defterinin gider kayıtları incelenmiştir. 1790-1791 yılına ait Bursa'da bulunan para vakıflarının giderleri analiz edilirken mesârif ve vezâif olmak üzere iki genel kategoriye ayrılarak ele alınmıştır. Kategorilere ait harcamalar tablolaştırılmış ve aşağıda sunulmuştur.

Tablo 12. 1790-1791 Yılı Para Vakıflarının Gelir ve Giderleri

MALİ TABLO	MİKTAR (Guruş)	ORAN
GELİR (Bir Yıllık Murabaha Toplamı)	56.984,5	100%
GİDER	27.047	85%
Ziyâde ez masraf	8.950	15%

Tablo 12'ye göre 1790-1791 yılında Bursa'da bulunan 476 para vakfının yıllık harcamaları 48.034,5 guruştur. Bu tablo analiz edildiğinde 1790-1791 yılında Bursa'da bulunan para vakıfları sermayelerini kredi kullanarak elde ettikleri gelirlerin %85'ini vakıf senetlerinde belirtilen veya belirtilmeyen iki ana başlıkta topladığımız mesârif ve vezâif gider kalemlerine harcamış, geriye kalan %15'ini ise öz sermayelerine ekleyerek sermayelerini arttırmışlardır.

Yukarıda yaptığımız analizi biraz daha ayrıntılı hale getirmek amacıyla mesârif ve vezâif gider kalemlerini detaylandırarak aşağıdaki bölümlerde inceleyeceğiz.

3.1. MESÂRİF

B-240 nolu muhasebe defterinden hareketle vakıfların mesârif giderleri incelendiğinde herhangi bir ayrıma tabi tutulmadığı görülmektedir. Bu bölümde defterdeki kayıtlardan bağımsız bir şekilde tür olarak birbirine yakın olanlar bir arada ele alınarak bir kategorilendirmeye gidilmiştir. Bu kategorilendirmeye göre vakıfların mesârif giderleri; idari masraflar ve kira harcamaları, avarız harcamaları, bakım ve onarım harcamaları, aydınlatma harcamaları, sosyal yardım harcamaları ve diğer harcamalar başlıkları altında toplanmaktadır.

Tablo 13. 1790-1791 Yılı Para Vakıflarının Mesârif Harcamaları

HARCAMA ADI	TOPLAM MİKTAR (Guruş)	ORAN
Avarız Harcamaları	6804	25%

İdari Masraflar, Muhasebe ve Kira Harcamaları	1072,5	4%
Sosyal Yardım Harcamaları	9299,5	34%
Bakım ve Onarım Masrafları	4267	16%
Aydınlatma Harcamaları	3221	12%
Diğer Harcamalar	2383	9%
GENEL TOPLAM	27.047	

Tablo 14'e göre 1790-1791 yılında Bursa'da para vakıflarının mesârif harcamaları toplam 27.047 guruştur. Bu harcamalar içerisinde en yüksek oran sosyal yardım harcamalarına aittir (%34). Bir diğer mesârif kalemi ise avarız harcamalarıdır (%25). Tabloya baktığımızda birçok vakıf asıl kuruluş gayesi olan sosyal yardım harcamalarına gelirlerini aktarmışlardır.

Ayrıca diyebiliriz ki, incelediğimiz 1790-1791 senesinde Bursa para vakıfların büyük bir kısmı avarız vakıflarıdır. Bu vakıfların kuruluş amacı avarız türü vergileri ödemek olmasına rağmen gayelerinin dışında da birçok harcama yapmışlardır.

3.1.1. Avarız Vergisi Ödemeleri

B-240 numaralı deftere göre 1790-1791 yılında Bursa'da toplam 147 adet avarız vakfi bulunmaktadır.¹²⁷ Bu vakıflar mahalledeki fakir halkın ihtiyaçlarını karşılamak, deprem, yangın, sel gibi afetlerde sosyal bir yardım fonu oluşturmak ve mahalle ve köylerin durumlarına göre tevdi edilen avarız türü vergileri ödemek¹²⁸ amacıyla kurulmuştur.¹²⁹

1790-1791 yılında Bursa'da para vakıflarından avarız ve nüzul harcamalarına 151 vakıf toplam 6804 guruş harcama yapmıştır. Tabloya göre miktar açısından en çok

¹²⁷ Ahmet Yılmaz, s. 41.

¹²⁸ Çiftçi, Osmanlı-Avusturya Savaşları Esnasında Bursa Halkının Avarız Türü Vergi Yükünden Örnekler (1686-1688), The Journal of Ottoman Studies, S.XX, İstanbul 2000, s.250.

¹²⁹ Öztürk, Nazif; Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, V.G.M. Yay., Ankara 1983, s.86.

ikinci yapılan harcama türüdür. Bu da göstermektedir ki avarız ve nüzul vergileri, vakıf harcamaları arasında önemli bir yekün tutmaktadır.

3.1.2. İdari Masraflar ve Kira Harcamaları

Vakıfların giderleri arasında en çok rastlanan kalemlerden birisi idari masraflar ve kira harcamalarıdır. Bu masraflar genel olarak muhtelif harçlar, muhasebe harcı ve vakıf tarafından değişik ihtiyaçlara yönelik kiralanan binalara yapılan ödemelerdir.

Tablo 14. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının İdari ve Kira Harcamaları

HARCAMA ADI	MİKTAR (Guruş)	ADET
Berâ-yı kirâ-yı mahzen	5,5	4
Berâ-yı mukâta‘a-i mer‘a	5,5	3
Berâ-yı mukâta‘a-i zemîn	85,5	9
Harc-ı muhâsebe	488	474
Mesârif-i müteferrika	488	477

Tablo 14’e göre 1790-1791 yılında Bursa’da para vakıfları idare ve muhasebe masrafları için toplam 1072,5 gurusu harcamıştır. Vakıfların idare masrafları içerisinde miktar ve adet açısından ön plana çıkan kalem, vakıfların muhasebe kayıtlarını kadıya tescil ettirebilmeleri için ödedikleri muhasebe harcıdır. Kayıtlarda ödenen harç miktarı vakıfların büyüklüğüne ve gider kalemlerinin çokluğuna göre değişmekle beraber, hangi kriterlere göre tutarın belirlendiği tespit edilememiştir.

B-240 numaralı defterde vakıflar tarafından değişik ihtiyaçlar için kiralanan mahsen, bahçe ve binalar da bulunduğu görülmektedir. Tablo 14’e göre 1790-1791 yılında Bursa’da 16 vakıfta görülen mukâta‘a ve kira gideri toplam 96,5 gurusur.

3.1.3. Bakım ve Onarım Harcamaları

Vakıf giderlerinden birisi de mülklerinin bakım ve onarım masraflarını ifade eden tamirat ve meremmât giderleridir. Meremmât Osmanlı’da ufak tefek onarım işleri için

kullanılan bir tabirken, tamirat daha büyük onarım işleri için kullanılan bir tabirdir. Ayrıca vakıflar kamuya hizmet veren yapıların bakım ve tamiri için de harcama yapmışlardır. Muhasebe kayıtlarında vakıfların giderleri arasında çeşme, hendek, su kanalı temizliği, su çeşmesinin bakımı için malzeme ve işçi masrafları bulunmaktadır.

Tablo 15. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Bakım ve Onarım Harcamaları

HARCAMA ADI	MİKTAR (Guruş)	SAYI
Berâ-yı mecrâ-yı âb-ı lezîz	16,5	1
Berâ-yı merammât	288	9
Berâ-yı sa'âtiyye	588	1
Berâ-yı ta'mîrat	3283,5	128
Berâ-yı tadhîr-i hendek	10,5	3
Berâ-yı talaşlı çeşme	50	1
Berâ-yı tathîr-i tarik	0,5	1
Ücerât-ı ferrâş	30	1

Tablo 15'e göre 1790-1791 yılında Bursa para vakıflarından bakım ve onarım giderleri için toplam 4267 guruş harcama yapmıştır. Bakım ve onarım giderlerinde en çok yapılan masraf tamirat masraflarına yapılmıştır. Toplamda ise 128 vakıf 3283,5 guruş tamirat harcaması yapmıştır.

3.1.4. Aydınlatma Harcamaları

Birçok vakfın muhasebe kayıtlarında cami, mescit, kilise, medrese, dış mekanların ve vakıflara ait binaların aydınlatılmasında sürekli kullanılan balmumu, zeytinyağı ve yağ kandilleri için yapılan masraflar bulunmaktadır.

Tablo 16. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Aydınlatma Harcamaları

HARCAMA ADI	MİKTAR (Guruş)	ADET
Berâ-yı çırâğ-ı mescid	9,5	4

Berâ-yı revgan-ı kanâdîl	94,5	24
Berâ-yı revgan-ı zeyt	1219,5	86
Berâ-yı şem'-i 'asel	1801	176
Berâ-yı şem'-i çırâğ	65	2
Ücret-i ikâd-ı kanâdîl-i minâre	31,5	8

Tablo 16'ya göre 1790-1791 yılında Bursa para vakıflarından aydınlatma harcamalarına toplam 3221 guruş harcama yapılmıştır. Aydınlatma giderlerinde en çok yapılan masraf 1801 guruş şem'-i asel ve 1219,5 guruş revgan-ı zeyt harcamalarıdır.

3.1.5. Sosyal Yardım Harcamaları

Vakıfların kuruluş amaçlarının en başında ihtiyaç sahiplerinin yiyecek, giyecek türünden iâşe ihtiyaçlarını karşılamak ve zor durumda kalan kişilere maddi destek sağlamak bulunmaktadır. Vakıflar, sosyal yardım harcamaları yaparak bulunduğu bölgedeki yoksul halkın alım gücünü artırmaya yönelik destek sağlamaktadır.

Sosyal yardımların en başında taâmiye harcamaları gelmektedir. Kuruluş amacıyla olsun ya da olmasın birçok vakıf fakirlerin yemek yedikleri aşevlerinin giderlerini karşılamıştır.

Vakıfların sosyal yardım fonlarından birisi de fakir insanlara sadaka mahiyetinde yardımlar dağıtmaktır. Bunların dışında zaman zaman medrese talebelerine yaptıkları yardımlarda kayıtlarda rastlanmaktadır.

Tablo 17. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Sosyal Yardım Harcamaları

HARCAMA ADI	MİKTAR (Guruş)	ADET
Berâ-yı bahâriye	13,5	1
Berâ-yı bedel-i umre	6	1
Berâ-yı berri-i mâ	0,5	1
Berâ-yı fukarâ-yı kuyumcuyân	98	2

Berâ-yı fukara-yı millet-i Rumiyan	50	1
Berâ-yı harç-ı aşure	79	4
Berâ-yı helvâ	535,5	83
Berâ-yı hinta	22	1
Berâ-yı ilbâs-ı eytam-ı Mektep	18	3
Berâ-yı kurban	4	1
Berâ-yı ta'âmiyye	7598,5	97
Berâ-yı tabh-ı ta'âm	7	1
Kalyoncu neferâtına verilen	707,5	1
Ta'allüm olan talabe-i ulûma	160	1

Tablo 17'ye göre 1790-1791 yılında Bursa para vakıflarından sosyal yardım harcamaları toplam 9299,5 guruştur. Sosyal yardım amacıyla en çok yapılan masraf taaamiye (fakirlere yemek dağıtılması) giderlerine 97 vakıf tarafından yapılan 7598,5 guruşluk harcamadır. Taamiye harcamaları arasında sayılan harç-ı aşure ve helva harcamaları ise 614,5 guruştur.

Bunların dışında Bursa'da fakirlere yardım amacıyla kurulan vakıflara baktığımızda Müslümanların dışında, Ermenilerin ve Rumların da vakıf kurduğu görülmektedir. Tablo 17'ye bakıldığında Rum milletine mensup fukaralar için 50 guruş harcama yapılmıştır. Ermeni milletine mensup kuyumcu fukaraları içinde 2 vakıf tarafından 98 guruş harcama yapılmıştır.

3.1.6. Diğer Harcamalar

Vakıfların harcamalarında arasında yukarıdaki sınıflandırmalara dâhil edilmeyen bir takım masraflar vardır. Bunlar arasında yakacak harcamaları, mühimmat harcamaları, lojman, köy ve mahallelere yapılan muhtelif harcamalar bulunmaktadır.

Tablo 18. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Diğer Harcamaları

HARCAMA ADI	MİKTAR (Guruş)	ADET
-------------	-------------------	------

berâ-yı hasır	397	37
Berâ-yı hokkadâr	1	1
Berâ-yı kurban	4	1
Berâ-yı kömür	44,5	2
Berâ-yı mesârif-i karye	8	2
Berâ-yı mesârif-i mahalle	34	4
Berâ-yı mesârif-i meşrûta	5	1
Berâ-yı mühimmât-ı hırfet-i mezkûre	1733	29
Berâ-yı salbâneme	119,5	1
Berâ-yı selç	9,5	1
Berâ-yı tırpan	2,5	2
Ücret-i kapân	3	1
Behersine ber-Mushaf-ı Şerif	6	1
Senede bir Mushaf-ı Şerif	20	2

Tablo 18'e göre 1790-1791 yılında Bursa para vakıflarından diğer harcamalarının toplamı 2383 guruştur. Bu harcamalar arasında en fazla görülen gider, mühimmât-ı hırfet-i mezkûre adı altında küçük el sanatlarıyla uğraşan esnafın mühimmat ihtiyaçlarını¹³⁰ karşılamak amacıyla lonca vakıflarının yaptığı harcamalardır. Toplamda ise 29 vakıf 1733 guruş harcama yapmıştır.

Ayrıca yakacak, hasır, kurban, tırpan, kapan gibi muhtelif mühimmat harcamaları da vakıfların gider kalemleri arasında bulunmaktadır. Mühimmat harcamaları arasında en fazla görülen, 37 vakfın camilere hasır tedariki için harcadığı 397 guruşluk giderdir.

Tabloda yer alan diğer gider kalemleri ise vakıfların farklı kuruluş amaçlarına yönelik değişen harcamalardır. Bunlar arasında berâ-yı mesârif-i karye adı altında köyün ihtiyaçları için 2 vakfın 8 guruşluk harcaması, berâ-yı mesârif-i mahalle adı altında mahallenin ihtiyaçları için 4 vakfın 34 guruşluk harcaması, berâ-yı mesârif-i

¹³⁰ Miyase Koyuncu Kaya, Samettin Başol, Osmanlı Bursa'sında Ermeni Kökçü Esnafı Hırfet Vakfı, *Vakıflar Dergisi*, S.47, 2017, s.25.

meşruta adı altında 1 vakfın bünyesinde bulunan lojmanın ihtiyaçları için 5 guruşluk harcaması bulunmaktadır.

3.2. VEZÂİF

B-240 muhasebe kayıtları incelendiğinde vakıfların bir diğer gider kalemi, vakıfta bizzat görev yapan kişiler ve vakfın faaliyet gösterdiği alandaki görevlilere ödenen ücretler olduğu görülmektedir. Defterlerde vezâif bölümü için bir kategorilendirmeye gidilmemiştir. Bu bölümde defterdeki kayıtlardan bağımsız bir şekilde tür olarak birbirine yakın olanlar bir arada ele alınarak bir kategorilendirme yapılmıştır. Bu kategorilendirmeye göre vakıfların vezâif giderleri; dini hizmet görevlileri, eğitim öğretim görevlileri, genel hizmet görevlileri ve idari hizmet görevlileri başlıkları altında toplanmaktadır.

Tablo 19. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Vezâif Harcamaları

HARCAMA ADI	TOPLAM MİKTAR (Guruş)	ORAN
Dini Hizmet Görevlileri	13.178,5	63%
Eğitim Öğretim Görevlileri	376	2%
Genel Hizmet Görevlileri	1.448,5	7%
İdari Hizmet Görevlileri	5.984,5	28%
GENEL TOPLAM	20.987,5	

Tablo 19'a göre 1790-1791 yılında Bursa'da para vakıflarının vezâif harcamaları toplam 20.987,5 guruştur. Bu harcamalar içerisinde en fazla dini hizmet görevlilerine harcama yapılmıştır (%63). Bir diğer vezâif kalemi ise idari hizmet görevlilerine yapılan harcamalarıdır (%28).

1790-1791 senesinde Bursa'da dini hizmet amaçlı vakıflar, din adamlarına, dini kurumlara ve dini törenlere yönelik kurulmuştur. B-240 nolu muhasebe kayıt defterinde kayıtlı Bursa'da bulunan 496 vakfın 209'u dini hizmete yönelik kurulmuştur. Tablo incelendiğinde ise para vakıflarının giderlerinin çoğunu dini hizmet veren kişilere

ayrılan kaynak oluşturmuştur. Eğitim amaçlı kurulmuş vakıfların sayısı nispeten çok daha azdır (32 vakıf).¹³¹ Diyebiliriz ki, bu dönemde vakıf kurucularının gayelerinin başında vakıfların dini hizmete yönelik çalışması olmuştur.

Bununla birlikte vakıflar, dini hizmet ve eğitim öğretim elemanlarının ücretlerini üstlenerek ilgili alanlardaki istihdam ihtiyacına katkı sağlamışlardır.

3.2.1. Dini Hizmet Görevlileri

Vakıflardan maaş / ücret alan görevlilerin başında dini hizmet mensupları yer almaktadır. Bu grup arasında imam, müezzin, vaiz, hatip, kayyum gibi mescitte görev yapan ve okumakla görevlendirilmiş cüzhan, ihlashan, hatimhân gibi kıraat vazifelileri bulunmaktadır. Ancak B-240 numaralı muhasebe defterinde vakıflarda görevli kıraat ve mescit vazifelilerinin isimleri belirtilmediği için, bu görevlerin aynı kişiler tarafından mı farklı kişiler tarafından mı yapıldığı bilinmemektedir.

Tablo 20. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Dini Hizmet Görevlisi Harcamaları

HARCAMA ADI	MİKTAR (Guruş)	SAYI
Berâ-yı mevlidü'n-Nebiyi'aleyhi's-selâm	3547	130
Berâ-yı tilâvet-i âmenerrasulü	6	3
Berâ-yı vazîfe-i duâ-gûy der-câmi'-i kebîr	20	2
tilâvet-i delâil-i hayrât	79	2
Ücret-i papaz	13	2
Vazîfe-i 'ammehân	7	2
Vazîfe-i cüzhân	232,5	20
Berâ-yı ders-i 'âm der-Câmi'-i Kebîr	73,5	3
Vazîfe-i ders-i 'âm	639	18
Vazîfe-i devirhân	128,5	23
Vazîfe-i duâ-gûy	28	3

¹³¹ Ahmet Yılmaz, *B 240 Numaralı Bursa Mahkeme Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s.35.

Vazîfe-i essalâtü ve 's-selâm	12	1
Vazîfe-i fatihahân	69	2
Vazîfe-i halakâ-i kurrâ	57,5	1
Vazîfe-i hatîb	375,5	36
Vazîfe-i hatimhân	141,5	21
Vazîfe-i ihlashân	22	9
Vazîfe-i imâm	4744,5	176
Vazîfe-i kelime-i tevhîd	47	4
Vazîfe-i kırâet-i âmenerrasülü	16	3
Vazîfe-i mahmûdiyehân	21	5
Vazîfe-i muhammediyehân	14	2
Vazîfe-i müezzin	1910,5	161
Vazîfe-i na'thân	4,5	2
Vazîfe-i salâhân yevm-i cum'a	3	1
Vazîfe-i ser mahfil	6	2
Vazîfe-i sûre-i mülk	189,5	44
Vazîfe-i şeyh	121,5	4
Vazîfe-i şeyhu'l-kurrâ	120	6
Vazîfe-i ta'rifhân	8	1
Vazîfe-i temcethân	51	13
Vazîfe-i türbedâr	9	2
Vazîfe-i vâ'iz	369	26
Vazîfe-i yâsinhân	93	16

Tablo 19'a göre 1790-1791 yılında Bursa'da para vakıfları dini hizmet görevlilerine toplam 13.178,5 guruş maaş/ücret ödemişlerdir. Tablo 20'ye bakıldığında dini hizmet görevlileri içerisinde en fazla ödeme yapılan üç meslek imamlar, Mevlüd-i Şerif tilaveti görevlileri ve müezzinlerdir. 176 vakıf toplam 4744,5 guruş imamlara,

130 vakıf toplam 3547 guruş Mevlüd-i Şerif tilaveti okuyan kişilere ve 161 vakıf toplam 1910,5 guruş müezzinlere ödeme yapmıştır.

Bursa para vakıflarından dini hizmet elemanları arasında en fazla ödeme yapılan grup kıraat vazifelileridir. Bu grubun en fazla yaptığı vazifenin Mevlüd-i Şerif tilaveti olması dönemin vakıf kurucularının mevlid okumasını önemseydiğini göstermektedir. Aslında Osmanlı toplumunda vakıflar mevlid okutulmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Hz. Peygamber (sav)'e duyulan muhabbetin bir göstergesi olarak birçok vakıf, vakfiyesinde her yıl mevlid okutulmasını şart koşmuştur.¹³²

3.2.2. Eğitim-Öğretim Görevlileri

Vakıflardan maaş/ücret alan bir diğer vezâif grubu ise eğitim-öğretim görevlileridir. Mektep ve muallimhanelerde görevli bu vazifeliler, mu'allim-i sıbyân, müderris, halife-i mektep ve hâfız-ı kütüb görevlerini ifa etmektedirler.

Tablo 21. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Eğitim Görevlisi Harcamaları

HARCAMA ADI	MİKTAR (Guruş)	SAYI
Vazîfe-i hâfız-ı kütüb-ü der-medrese-i cedîd	88,5	4
Vazîfe-i halife-i mektep	7	2
Vazîfe-i mu'allim-i sıbyân	203,5	22
Vazîfe-i muhaddis	51	2
Vazîfe-i müderris efendi	26	3

B-240 nolu muhasebe defterine baktığımızda adet ve miktar olarak Bursa'da en az rastlanan vazifeli grubu eğitim-öğretim elemanlarıdır. Tablo 21'e göre 1790-1791 yılında Bursa'da para vakıfları eğitim-öğretim görevlilerine ödenen toplam 376 guruş maaş/ücret ödemişlerdir. Tablo 20'ye bakıldığında bu grup içerisinde en fazla maaş/ücret alan, küçük yaştaki çocuklara eğitim vermek amacıyla kurulmuş sıbyan

¹³² Ali İhsan Karataş, Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları, *İstem Dergisi*, S. 11, 2008, s.56.

mekteplerinde görevli mu‘allimlerdir. Mu‘allim-i sıbyân vazifelilerine 22 vakıf toplam 203,5 guruş vermiştir.

3.2.3. İdari Hizmet Görevlileri

Vakıfların en çok hizmet alımı gerçekleştirdiği ve Bursa ekonomisinde istihdam sağladığı alanların başında idari hizmet görevlileri gelmektedir. Vakfiyelerdeki şartlar çerçevesinde vakfin işlerini yürütmekle görevlendirilen bu kişiler mütevellî, kâtip, nazır ve câbi vazifelerini yapmaktadır.

Tablo 22. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının İdari Görevli Harcamaları

HARCAMA ADI	MİKTAR (Guruş)	SAYI
Vazîfe-i câbî	65	11
Vazîfe-i kâtip	43	9
Vazîfe-i mütevellî	5604	447
Vazîfe-i nâzır	272,5	32

Tablo 19’a göre 1790-1791 yılında Bursa’da para vakıfları idari hizmet görevlilerine toplam 5984,5 guruş maaş ödemişlerdir. Tablo 22’ye bakıldığında idari hizmet görevlileri içerisinde en fazla ödeme yapılan meslek, 447 vakıf tarafından 5604 guruş maaş verilen mütevelliler olmuştur. Mütevelliler, tüm gruplar arasında kişi ve miktar olarak en fazla ödeme yapılan meslek olmuştur. Her vakfin idari işlerini yürüten bir mütevellisinin olması bunda etkili olmuştur. Ayrıca büyük vakıflarda bazı görevler için câbi, kâtip ve nazır da çalıştırılmıştır.

3.2.4. Genel Hizmet Görevlileri

Vakıflar kamuya hizmet verilen yerlerin ve bahçe, bina gibi mülklerinin bakım, onarım, temizlik ve koruma işlerini yapan genel hizmet elemanları istihdam etmişlerdir. İncelediğimiz kayıtlarda genel hizmetleri yapan görevliler aşçı, bekçi, çeşmeci, eczâhân, ferrâş, kapıcı, kayyım, noktacıdır.

Tablo 23. 1790-1791 Yılı Bursa Para Vakıflarının Genel Görevli Harcamaları

HARCAMA ADI	MİKTAR (Guruş)	SAYI
Berâ-yı ferrâş-ı kanefeler	1,5	1
Berâ-yı hüddâm	10	1
Vazîfe-i âb-ı cedid-i Zâviye-i Şeyh Ahmed Efendi	3	1
Vazîfe-i aşçı	5,5	2
Vazîfe-i bekçi	30	3
Vazîfe-i çeşmeci	592,5	64
Vazîfe-i eczâhân	44	2
Vazîfe-i ferrâş	23	6
Vazîfe-i kapıcı	32,5	5
Vazîfe-i kayyım	695	103
Vazîfe-i noktacı	11,5	3

Tablo 19'a göre 1790-1791 yılında Bursa'da para vakıfları genel hizmet görevlilerine toplam 1448,5 guruş maaş/ücret ödemişlerdir. Tablo 23'e bakıldığında genel hizmet görevlileri içerisinde en fazla ödeme yapılan iki meslek kayyım, çeşmecedir. 103 vakıf toplam 695 guruş kayyımlara, 64 vakıf toplam 592,5 guruş çeşmecilere ödeme yapmıştır.

SONUÇ

Osmanlı'nın büyük şehirlerinden biri ve ilk payitahtı olan Bursa, ipek yolu gibi ticari yolların ve kervanların buluşma merkezlerinden birinde yer alıyordu. Bu yönüyle oldukça bir cazibe merkeziydi. 18. yüzyılda da konumunu aşağı yukarı koruyordu ve bu yönüyle Anadolu ve Rumeli halkının göçüp yerleştiği bir yer oldu. 18. yüzyıl nüfus ve toplumsal yapısı bunu doğrulamaktadır.

İncelediğimiz dönem Bursa'sında halkın finansman ihtiyacını karşılamada para vakıfları belli bir rol oynadı. Para vakıfları ayrıca sosyal bir sorumluk da üstlendi. Para vakıfları eğitim başta olmak üzere, sağlıktan alt yapıya kadar pek çok alanda hizmet gördü. Günümüz bankaları gibi olmasa da halkın ihtiyaç duyduğu krediyi temin etti.

Para vakıflarının yapısı kesinlikle banka sistemine benzemiyor. Çünkü kazandıkları gelirleri biriktirme imkanı yoktur. Halbuki günümüzde banka sistemi elde edilen faiz gelirlerini sermayeye katabiliyor ve sürekli para girişi sağlıyor. Ayrıca banka sisteminde sürekli bir para girişi sağlama zorunluluğu vardır. Çünkü ilk para yatırıma verilecek faiz geliri, bir başkasına verilen faiz geliriyle karşılanmaktadır. Oysa para vakıfları için bu geçerli değildi. Dolayısıyla para vakıflarının asla bankalar gibi sermaye genişletmeleri mümkün olmamıştır.

Çalışmamızda, Bursa ekonomisinin finansmanında para vakıflarının önemli bir rol oynadığı anlaşılmıştır. 1790-1791 dönemine ait muhasebe kayıt defteri, araştırmamızda ana kaynak olarak alınmıştır. İncelenen muhasebe kayıt defteri üzerine analiz edilen bilgiler, ilgili bölümlerde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Yapılan çalışmada, para vakıflarından muamele-i şer'iyye hukukuna göre uygun olarak alınan borç kayıtlarına ait bilgiler sunulmaktadır. 18. yüzyılda sadece para vakıfları üzerinden borç işlemleri yapılmamış, büyük sermaye sahibi sahafların tüccarlara verdiği borçlar ve reayanın kendi arasında aldığı borçlarda bulunmaktadır. İncelenen kredi rıbh / kâr oranlarında Ebusuud Efendi'nin belirlediği %15 sınırını¹³³ geçmedikleri görülmektedir. Ancak kayıtlara geçmeyen halkın kendi arasında aldıkları veya büyük sermaye sahiplerinden alınan borçlarda, hukuk dışı yollarla yüksek faiz

---

¹³³ İmber, a.g.e., s.156.

uygulanması yapılması da mümkündür. Bu çalışmada bu tür uygulamalara ait veriler tespit edilmemiştir.

Bursa’da para vakıflarından borç alan kişilerin statülerine baktığımızda; cinsiyet, din ve meslek ayrımı yapılmadığı görülmektedir. İncelenen verilerde para vakıflarından; askerî zümre, esnaf ve tüccar zümresi veya bir meslek grubuna ait olmayan reaya olarak sınıflandırabileceğimiz toplumun değişik kesimlerine mensup fertler borç alabilmektedir. Ancak alınan borçlar analiz edildiğinde kullanılan kredi miktarlarının düşük olması, para vakıflarından kredi kullanan kişilerin orta sınıf gelir düzeyine sahip olduklarını göstermektedir. Çünkü dönemin tereke defterlerine bakıldığında zengin tüccarların terekelerinin bir milyon akçeyi geçtiği görülmektedir. Zengin bir tüccarın para vakıflarından kredi kullanmak bir yana halka borç para verdiği yine tereke defterlerinde yer almaktadır.¹³⁴

Ekonomik darboğazlarda finansman açığı, finansmana ulaşamama ve kredi oranlarının kontrolsüz yükselmesi büyük bir sorundur. Bir nevi kredi kurumu olarak kullanılan para vakıflarının işletilmesinde devlet tarafından murabaha oranlarına bir üst sınır koyulması, halkın yüksek faizle borç veren tefecilere / zengin tüccarlara muhtaç olmasını engellemiştir. Alternatif bir finansman kaynağı olarak para vakıfları, 18. yüzyıl Osmanlı ekonomisinde yaşanan ekonomik darboğazdan etkilenen halka büyük oranda finansman kaynaklığı sağlamıştır.

Para vakıfları sistem olarak riski az ve sabit getirisi olan muamele-i şer’iyye ve bey-i bil istiglal usulünü uygulaması, sermayelerinin azalmasını engellemiştir. Bu sistemin meşruiyeti Osmanlı alimleri tarafından çok tartışılmış ve bazı Osmanlı alimleri tarafından caiz olmadığı fetvaları verilmesine rağmen Osmanlı’nın son zamanlarında neredeyse bütün vakıfların uyguladığı bir sistem haline gelmiştir. Araştırmamızda 1790-1791 yılında Bursa’da bulunan vakıfların %97 gibi büyük bir çoğunluğu para vakfi olarak hizmet vermektedir. Bu da göstermektedir ki, vakıfların ekonomik yönü sosyal amaçlarının önüne geçmiştir.

Burada vakıfların neden daha fazla oranda gayrimenkul sahibi olmadıkları sorusu aklımıza gelebilir. Bunda da en önemli etki, Osmanlı’da arazilerin büyük çoğunluğunun devlete ait olmasıdır. Çünkü Osmanlı’da özel arazi mülkiyeti izne tabidir ve devlette üst

---

¹³⁴ Ergenç, a.g.e., s.254.

düzyer görevler yapmış kişilere padişahın izniyle verilmektedir. Özellikle zel mülkiyete sahip olma arzusu içinde olan kişiler, 18. yüzyıldan itibaren esham ve malikâne sistemini kullanarak belli bir dönemle sınırlı olarak elde etmişlerdir.

İncelenen dönemde Bursa para vakıflarından borç alanlar üzerine yapılan ekonomik analizde; kredi kullanan zümre arasında askerî zümrenin %57, esnaf ve tüccarların %43 oranında kredi kullandıkları tespit edilmiştir. Bu verilerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı'nın klasik döneminde el üstünde tutulan ve tımar sisteminden ciddi gelirler elde eden askerî zümrenin, 18. yüzyılda maddi gücünün zayıfladığı göstermektedir. Toprakları büyüyen Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı ile bağlantısının kopmasının -taşranın deyebileceğinden fazla vergi yüklenmesi- ve şehirlerde büyüyen burjuvazinin ayan teşkilatının görevlerini üstlenmelerinin askerî zümrenin eski önemini ve gelirlerini kaybetmesine neden olmuştur.

18. yüzyıl Bursa ekonomisinde yaşanan darboğazın sonuçlarından birisi olarak da esnaf ve tüccarların para vakıflarından aldıkları kredi miktarlarını gösterebiliriz. Araştırmamızda Bursa'da faaliyet gösteren esnaf ve tüccar meslek gruplarının büyük bir çoğunluğu para vakıflarından kredi kullanmışlardır. 18. yüzyılda pamuk ve ipek dokumacılığı sektöründe yaşanan krizden dolayı tekstil ve yan sektörleri ciddi derecede etkilenmiştir. Bunu retim sektöründe en çok kredi alan mesleklerin tekstil sektöründen olmasının nedenlerinden birisi olarak gösterebiliriz. Ayrıca yaşanan ekonomik darboğazın neticesinde 18. Yüzyılının ikinci yarısında tüketicilerde fiyatlarında %100-%500 oranında yaşanan fiyat artışının (enflasyon) esnafın ekonomik durumun ciddi anlamda etkilemiş olabileceğini söyleyebiliriz. Bu etkilenmenin göstergelerinden birisi de ticaret sektöründe en çok kredi alan mesleklerin kasap ve pazarcı gibi meslekler olmasıdır.

Ancak şunu da söylemek isteriz ki sadece bu verilerle sektörler hakkında kesin yorumlar yapmak zordur. Çünkü çekilen kredilerin hangi amaçlarla alındığını incelediğimiz defterde tespit edememekteyiz. Tezimizde sadece dönemin ekonomik verileri ve meslekler hakkındaki bilgiler, bir nebze olsun finanse edilen sektörler hakkında yorum yapmamıza katkı sağladı. Bu konuda kesin bilgilere ulaşmak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Gerek Bursa özelinde gerek Osmanlı genelinde bakıldığında vakıfların ekonomik anlamda göz ardı edilemeyecek fonksiyonları arasında istihdam sağlamalarını ve

ticarete katkıda bulunmalarını belirtmemiz gerekir. Sadece Bursa vakıflarında çalışan vezaifin vakfın bütçesi içerisinde kapladığı pay azımsanamayacak miktar ve orana sahiptir. Osmanlı genelinde kurulmuş binlerce vakfi düşündüğümüz zaman vakıfların yarattığı istihdamın önemi daha net bir şekilde gözükecektir. Aynı zamanda vakıfların din, eğitim-öğretim, sağlık vb. sosyal alanlarda sağladığı hizmetlerin bazı giderlerini bölge esnafından ücreti mukabilinde karşıladığını çalışmamızda görmüş olduk. Mesarif adı altında kaleme alınan bu giderler ticari hayatta bölge ekonomisine önemli katkılarda bulunmuştur.

Son olarak diyebiliriz ki para vakıfları, ekonomik olarak sıkıntıda olan 18. yüzyıl Bursa ahalisinin finansman ihtiyacını karşılamıştır. Para vakıflarının 18. yüzyılda giderek sermayelerini artırdığı ve halk tarafından bir kredi kurumu olarak rağbet görmeye devam ettiği görülmüştür.

18. yüzyıl Osmanlı Devletinde para vakıflarında uygulanan sistem, amaçlarına uygun işletilen vakıflar yoluyla günümüzde de işletilebilse, halkın sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında halkın finans ihtiyacının caiz yollarla karşılayabileceği alternatif kuruluşlar oluşturabilir. Ayrıca vakıf sermayelerindeki nakit paraların işletilmesi, vakıfların amaçlarını gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu finansmanı da sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- AKAL Cemal Bali, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2013.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.
- ALGAR Hamid, *Vakıf*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, c.42. ss. 479-486.
- ALPER Değer, ERDOĞAN Canan, “16. ve 18 yy. Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 28, S.1, 2009, s. 85-99.
- APAYDIN H. Yunus, *Karz*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 40, ss. 520-525.
- AY Hakan, “Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve Sebepleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, C:6, S.2, ss. 312-332.
- BATMAZ Eftal, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XVIII, S.29, t.y., ss.39-51.
- BAYARTAN Mehmet, “Osmanlı Sisteminde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi*, C.X-1, İstanbul, 2008.
- BAYINDIR Abdulaziz, *Bey‘ bi’l-vefâ*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, ss.20-22.
- BEHAR Cem, “Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927”, *Tarihi İstatistikler Dizisi*, C. 2, Ankara: Devlet İstatistikleri Enstitüsü, 1996.
- BEŞİRLİ Mehmet, “Osmanlı’da Borsa: Dersaadet Tahvilât Borsası’ndan Esham Ve Tahvilât Borsası’na Yeni Düzenleme Girişimleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, S.1, 2009, s. 185-208.
- BOZKURT M. İlyas, *Mukaddime*, İstanbul: Bozkurt Vakfı, 2014.
- BOZKURT M. İlyas, *İnhiraf İslâm Mezhepleri Tarihi ve Mezheplerin Analizi*, Bursa: Bozkurt Vakfı, 2013.

BULUT Mehmet, KORKUT Cem, “Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri”, *Adam Akademi Dergisi*, C. 7, S. 2, ss. 167–194. Doi: 10.31679/adamakademi.356273.

Bursa Şer’iye Sicilleri, B-240.

CEZAR Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişme Dönemi (XVIII. yy’dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, İstanbul: Alan Yayınları, 1986.

ÇAĞATAY N., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, *Vakıflar Dergisi*, C. 9, 1969, s. 39-56.

ÇAKIR Coşkun, *Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, Ekim, 2001.

ÇALDIRICI Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK, 1997.

ÇİFTÇİ Cafer, *Bursa’da Vakıfların Sosyo - Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004.

ÇİZAKÇA Murat, “Cash Waqfs of Bursa, 1553-1823”, *Journal of The Economic and Social of the Orient*, C. 38, S.3, Leden, 1995, ss.313-354.

_____, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

_____, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2000, [https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari_\(1\).pdf](https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari_(1).pdf). (30.06.2018).

DÖNDÜREN Hamdi, “İslam’da Para Vakfı”, *Altınoluk Dergisi*, S.53, İstanbul, 1990.

_____, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

ELİTAŞ Cemal, GÜVEMLİ Oktay, AYDEMİR Oğuzhan, ERKAN Mehmet, ÖZCAN Uğur, OĞUZ Mustafa, *Osmanlı İmparatorluğu’nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008.

ERCAN Metin Kamil ve BAN Ünsal, *Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.

ERGENÇ Özer, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Ankara: TTK, 2014.

ERİÇOK Ayşegül Keleş, “Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde 16. Yüzyıldan Günümüze Ticari Fonksiyonların Değişimi”, *Planlama*, C. 24, S.3, 2014, s. 173-181.

ERİŞ Metin, “Osmanlı Devleti’nde İktisadi Anlayışın Varlığı Üzerine”, *Yeni Türkiye*, Osmanlı Özel Sayısı 2, *Ekonomi ve Toplum*, C. 6, S.32, Mart-Nisan 2000.

ESKİCİOĞLU Osman, *İslam ve Ekonomi*, İzmir: Çağlayan Matbaası, 1999.

FURAT Ahmet Hamdi, “İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.27, 2012, ss. 61-84.

GENÇ Mehmet, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara, 1975, s.237-282.

_____, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt-Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, S.4, Ankara, 1984.

_____, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C.III, S.1, 1989.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.

GÖKBİLGİN M. Tayyib, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*, No: 508, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.

GÜNAY Hacı Mehmet, *Vakıf*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, ss. 479-486.

İMBER Colin, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

İNALCIK Halil, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff and Roger Owen, USA: Southern Illinois University Press, 1977, ss.27-52.

_____, “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *Odtü Gelişme Dergisi*, 1979 Özel Sayısı, 1979, ss. 1-63.

İNAN Kenan, “Trabzon'da Yönetici- Yönetilen İlişkileri (1643-1656)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, 2003.

- KARAÇAY Habib, VAROL Çiğdem, “Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Fiziki, Beşeri Ve Sosyal Sermaye Yatırımları: Vakıflar Genel Müdürlüğü Örneği”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, s.100-121.
- KARATAŞ Ali İhsan, Osmanlı Toplumunda Hz.Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları, *İstem Dergisi*, S. 11, 2008, ss. 47 – 77.
- KAYA Miyase Koyuncu ve BAŞOL Samettin, Osmanlı Bursa’sında Ermeni Kökçü Esnafı Hirfet Vakfı, *Vakıflar Dergisi*, S.47. 2017. ss. 25-44.
- KAYA Süleyman, Muhammed Emin Durmuş, İsmail Bektaş, Arif Akkaya, “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, C.3, S.3, 2017, ss.50-63.
- KAYAHAN Cantürk, İrfan Görkaş, “Para Vakıfları Temelinde Osmanlı Finans Felsefesi: Sofyalı Bali Örneği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 2016.
- KORU Ayça Tekin, DİNÇER Nazire Nergis, “Türkiye’de Sanayi ve Hizmet Sektörleri”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, S. 88, ss.5-11.
- KÖKTAŞ Altuğ Murat, GÖLÇEK Ali Gökhan, “Endüstri Devrimi Ve Osmanlı İmparatorluğu: Askeri Fabrikalaşma Örneği”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 4, 2016, ss. 95-105.
- KURT İsmail, *Nazari Ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- NİŞANCI Şükrü, “Osmanlı İktisat Zihniyeti”, *Okumuş Adam*, İstanbul, Nisan 2002.
- OKÇUOĞLU İbrahim, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi İç Pazarın Oluşma Süreci*, İstanbul: Ceylan Yayınları, 1999.
- OKUR Kaşif Hamdi, “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 7-8, 2015, ss. 33-58.
- ÖMER HİLMİ EFENDİ. İthaf-ül ahlak fi ahkam-il evkaf, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1977, 53. Mesele.

ÖNKAL Ahmet, Nebi Bozkurt, *Cami*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 7, ss. 56-90.

ÖZCAN Tahsin, “Sofyalı Bâlî Efendi’nin Para Vakıfları İle İlgili Mektupları”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul, 1999, ss. 125-155.

ÖZKAYA Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Basımevi, 1983.

PAMUK Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, Ankara: Yurt Yayınları, 1984.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

_____, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

PEKER Leyla Doğan, *İngiliz Seyyahların Seyahatnamelerinde Bursa (XVII.-XX. Yüzyıllar Arası)*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

REİSSMAN Levis, *The Urban Process*, The Tree Press, 1964.

SARICIK Murat, KATGI İsmail, *Osmanlı Devleti’nde Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382130>, (10.06.2018).

SAYAR Ahmet Güner, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.

SAUNDERS Peter, *Social Class and Stratification*, New York: Routledge, 1999.

TABAKOĞLU Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1985, s. 265-278.

_____, *Türk İktisat Tarihi*, 5.Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.

TEMPLE Jonathan, *Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries*, *OECD Working Paper* No. 00/36, 2010, <http://www.oecd.org/education/innovation-education/1825293.pdf>, (10.06.2018).

TEZEL Y. Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1982.

WEBER Max, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1987.

YAVUZ Erhan, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, *XIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK, 2003.

YEDİYILDIZ M. Asım, *Şeriye Sicillerine Göre Bursa’nın Sosyo – Ekonomik Yapısı (1655-1658)*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.

YILMAZ Ahmet, *B 240 Numaralı Bursa Mahkeme Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	MUHAMMET AYDOĞAN
Tez Adı	XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BURSA EKONOMİSİNİN FİNANSAMANINDA PARA VAKIFLARININ YERİ
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışman(lar)ı	<i>PROF. DR. M. ASIM YEDİYILDIZ</i>
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☒ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 28/08/2018

İmza :